

Додаткові матеріали для читання
до підручника
Вступ до історії України
та громадянської освіти, 5 клас
(автори: Віталій Власов, Ігор Гурич,
Оксана Данилевська)
Київ: Генеза, 2022

<https://www.geneza.ua/product/1090>

ВСТУП

§ 1. Предмет шкільної історії

ІЗ ВІРОЮ В ДОБРО

I

– Онде вони, йдуть! Казав, що зараз будуть, – прошепотів один із пастушків, і вибілені сонцем русяві голівки сховалися в густій високій траві.

За хвилику на галявині й справді з'явилися двоє, з усього видно, – друзів. Вони жваво розмовляли, весело сміялися та навіть співали.

– Дивіться лишень, як змінився наш панич, – перешіптувалися пастушки. – То все, бувало, сумний та мовчазний. А як приїхав он той пан – годі його й упізнати!

– Скажеш таке – пан. Який він тобі пан, коли й постава, й одяг у нього звичайні, геть такі, як у наших парубків. Та й сам він – наче парубок, от хоча б як мій брат, Микита. Тільки дуже вже тендітний.

– Ще б пак! Таж він письменний, із самого Києва! Тому й узяли його для нашого панича вчителем.

Тим часом панич і його молодий учитель були вже зовсім поруч: пастушки могли не тільки стежити за ними, а й прислухатися до вченої розмови. «Науки й усякої праці, друже, не цурайся, – поважно, але зовсім просто говорив учитель. – Не лише з імення, а й ділами будь Василем». – «Як це?» – перепитав хлопець, не зовсім розуміючи настанову. – «Василь – грецьке ім'я. У перекладі нашою мовою означає *царський, божественний*. Тож мусиш першим бути поміж людьми й чеснотами, і славою, і розумом».

– Ти ба! – вихопилося з трави. – А я теж Василь!

Викриті своїм товаришем, пастушки, мов перепілки, випурхнули зі сховку й розлетілися хто куди.

Портрет Григорія Сковороди. Невідомий художник. Друга половина XVIII ст.

– О, та в нас тут цілий клас! – розсміявся вчитель. – Чого ж розбіглися? Будьмо знайомі – Григорій Сковорода.

Незабаром усі хлопчаки, зручно вмостившись серед кульбабок, рум'янку та грициків, прислухалися до гри вчительової сопілки й наввипередки вгадували, чийм голосом вона співає.

– А хто з вас знає, як співає соловейко, коли повертається з далекої подорожі на рідну землю? – спитав учитель.

– Не певен, що скрізь однаковою буде та пісня, а в нас, у Ковряях, вона ось яка! – мовив найстарший із пастушків, беручи сопілку до своїх рук.

Усі затамували подих.

– Оце так Василь. Грав справді по-царському, – похвалив музику Сковорода, – назвемо твою пісню «З далеких мандрів».

– А вам доводилося подорожувати, пане вчителю?

– Почалася моя подорож давно, одного погожого осіннього ранку, коли батько повіз мене до Києва вчитися, – розповідав Григорій Сковорода. – Та перш ніж залишити рідну хату, мав я, за козацьким звичаєм, проорати в полі борозну. Ось і зараз перед очима та борозна на прадідівській ниві, і ніби знову чую батькові слова: «Такою ж рівною і прямою, як ця борозна, має бути і твоя життєва стежка. Не криви душею, не розминайся з правдою, пам'ятай, що ти козацького роду».

Багато зупинок було в моїй мандрівці. І чи не найдовша – у Києво-Могилянській академії, де навчався мудрості з грецьких і латинських книжок, опановував різні мови, навчався музики й співу, вправлявся у складанні віршів. Довелося побувати й у чужих землях, мандрувати, до чого мене спонукало бажання більше знати.

А ще трапилася затримка в царському палаці, де співав у придворній капелі. Добре, що та затримка була нетривалою, бо й пташка не співає в клітці, навіть якщо та золота.

Була зупинка, шкода, що недовга, під час якої працював викладачем у Переяславському колегіумі. А ось тепер примандрував я до ваших Ковраїв. Що буде в майбутньому – ніхто не знає. Та тільки вірю, що народжуємося ми для добра.

II

Від самого ранку того осіннього дня почував Григорій Савич щось непевне. Чи то сум, чи то надію... Неквапливі розмови із селянами, розповіді про далекі краї, про давні й прийдешні часи. І раптом – згадка про Ковраї. Допитливі дитячі погляди, щирі усмішки, кульбабки, грицики, рум'янок... Коли ж це було? Скільки літ минуло відтоді?

Григорій Савич упорався з копанням, подивився на сонце, що невпинно котилося на захід, і попрямував до хати. Одягнувся в чисту сорочку, знову повернувся до садка. Саме тут, над устеленою дубовим листям тільки-но викопаною ямою, і вирішив зустрічати вечірню зорю.

– Чого журитеся, Григорію Савичу? – почув поряд.

– Закінчилася, друже, моя мандрівка... – тільки й мовив у відповідь.

Вітер шурхотів пожовклим листям, гортав сторінки розкиданих під дубом зошитів Григорія Савича. «Хіба не любов усе єднає, будує, творить, подібно до того, як ворожість руйнує?»

У цих словах – найвища мудрість.

(Оксана Данилевська)

Як ви розумієте слова Григорія Сковороди: «Хіба не любов усе єднає, будує, творить, подібно до того, як ворожість руйнує?» • Поділіться в загальному колі враженнями про цікаві історичні факти, пов'язані з життям і діяльністю видатного українського філософа Григорія Сковороди.

ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ

Мурована вежа Острозького замку впадала в очі здалеку. Кам'яне громаддя, оточене глибоким ровом і крутосхилим валом, служило надійним захистом для родинного гнізда князів Острозьких. Безпечно почувалися за мурами замку й численні книжники – вчені-любомудри, друкарі, поети, які приходили звідусіль на гостинне запрошення господаря. І саме туди, за Острозьку браму, до волинського осередку наук, прямував із далекої чужини грек Никифор.

– Сьогодні, Федоре, відпочинемо, – підбадьорив він свого супутника та учня. – Немає в цім краї володаря щирішого за старого князя Острозького.

– А може, даремно ми відмовилися від пропозиції польського канцлера викладати в Замойській академії? – спитав учителя Федір. – Як на мене, слово канцлера важить більше, ніж обіцянки руського князя.

– Що нам канцлер Речі Посполитої, коли йдемо до людини, багатство якої вдвічі перевищує прибутки всієї Польщі, – заперечив Никифор. – Незабаром, Федоре, ти побачиш не просто князя, а некоронованого короля Русі. Проте запрошення в Острог не тільки вигідне, а й почесне. Адже йдемо до палкого

Мурована вежа Острозького замку
(сучасна світлина)

прихильника православної віри, який не зрікся своїх переконань навіть задля польської корони.

Невдовзі колишній викладач грецьких наук одного з європейських університетів та його учень прибули до Острога. Почесних гостей провели до палацу, де їх зустрів князь Костянтин.

Вітальна промова господаря замку була пристрасною та доброзичливою. Князь оповідав про давню велич Русі-України, яку можуть відродити освіта і ревне служіння батьківській вірі.

– Чи не є занепащений Київ болісним докором нам, українським князям, які за незначні привілеї зреклися пам'яті й віри?! Чи не ми винні, що вже повновладно господарюють на наших землях чужинці та зайди?! – стурбовано завершив Костянтин.

– Радо пристаємо, князю, до твоєї вельми шляхетної справи, – мовив гість. – Нехай із Острога по всій вашій землі розіллються повноводні ріки мудрості.

– Почали ми, Никифоре, з підготовки до друку Святого Письма. Зібралися в Острозі вчені мужі, щоби здійснити цей величний задум. Тривалою та копіткою була праця. Одначе й славний кінець маємо. Ось де, поглянь, – князь обережно розгорнув велику книгу, – перша повна церковно-слов'янська друкована Біблія – не як річ земна, але як дарунок небесний.

– Гарна робота, – погодився грек. – Де ж знайшли такого вправного друкаря?

– Дав притулок утікачеві з Московського царства Іванові Федоровичу. З ним і видрукували спочатку «Буквар», повторивши львівське видання, а трохи згодом – ось цю Біблію.

– Про що ж тепер клопочешся, князю? – запитав Никифор.

Портрет Василя-Костянтина Острозького. Невідомий художник. XVIII ст.

Сторінки Острозької Біблії (1581 р.)

– Тішити мене, що, переклавши Біблію, не розійшлися від мене книжники, а навпаки, заповзялися тут, в Острозі, кожен до своєї справи: навчають дітей Божому слову, мовам, музиці, пишуть вірші та вчені трактати. Тож маю в Острозі не тільки друкарню, а й академію. Проте мрію, друже, щоб не поступалася Острозька академія європейським університетам. Волю, щоб викладалися – граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, музика й астрономія, та так, щоб ніхто нам не закидав із пихою та гонором, що зі слов'янських мов, бачте, жодна не може бути вченою. От і запросив тебе, знаного професора, на допомогу в цій справі.

Довго ще радилися князь і гість, як подолати наступ чужої латиномовної церкви й науки, за високу вченість якої українцям доводиться платити надто дорого – мусять зрікатися власної мови й роду свого. Багато сперечалися, та в одному були несхитні: Острозька академія й надалі лишатиметься оборонницею батьківської віри та споконвічних традицій.

(Оксана Данилевська)

Розкажіть про князя Василя-Костянтина Острозького за планом: 1) некоронований король Русі-України; 2) палкий прихильник православної віри; 3) засновник першого українського вищого навчального закладу. • Розкажіть про Острозьку академію – перший вищий навчальний заклад України. Які науки вивчали в ній? Що свідчить про те, що Острог у XVI ст. був не тільки центром освіти, а й осередком книгодрукування?

НА НИВІ ОСВІТИ

Київ заблищав розкішними банями церков здалеку. І хоч як вершник поспішав, проте на мить спинився, щоб помилуватися чарівним краєвидом. Тонке золоте мереживо над предковічними горами завжди заворожувало. Гетьман Сагайдачний 1620 р. їхав до Києва. Минулися часи занепаду. Тепер, як і за Ярослава Мудрого, місто ставало осередком освіти й культури. Щороку зводилися нові церкви, при яких закладали школи, широкою річкою пливли з Європи книжки. А віднедавна зусиллями освічених городян створено в Києві братство, яке опікуватиметься книжною наукою. Завдяки київській шляхтанці Гальшці Гулевичівній, яка подарувала братству власний масток на Подолі, братчики мають свою школу. Навчатимуть у ній, як колись в Острозькій академії, найважливішим наукам.

Гальшка (Єлизавета)
Острозька.
Сучасне зображення

Та хоч як тішили гетьмана такі зміни, тривога не полишала його. Адже надто непевний був час. Тому й поклав він собі записатися разом з усім військом запорозьким до Київського братства, підтримуючи православну церкву й освіту військовою силою та чималим коштом. Ця справа й привела його до Києва.

Зустрівшись із ректором Київської братської школи, гетьман поцікавився й успіхами свого колишнього вихованця – хлопчика-підлітка, якого минулого року забрав із Січі й відвіз на навчання до Києва.

– Навчають тут великої мудрості, й не так, як у січовій школі, – розповідав колишній джура. – На Січі ми самі обирали собі отаманів, вирішували шкільні справи на радах, як і дорослі козаки. А тут старшого призначає вчитель. Навчаємося грецької, латинської та старослов'янської мов, вчимося складати й виголошувати вірші, обчислювати календар, рахувати, співати й малювати. Щоби краще засвоювались чужі для нас мови, клас ділять на три групи: перша користується латиною, друга – грецькою, третя – церковно-слов'янською. Отак і спілкуємося. Учні, які навчаються краще від інших, займають перші лави. Проте на першій лаві важко втриматися: одна помилка – і ти знову пасеш задніх.

– А ти ж на якій лаві сидиш? – поцікавився гетьман.

Хлопець не без гордошів відповів, що на першій, і продовжив далі:

– Помешкання наше називається *бурсою*. Бурсацький побут – простий і невибагливий. Живемо тим, чого навчилися в школі. Одні бурсаки служать при церквах як дзвонарі й послугачі. Інші допомагають під час богослужіння, у хорі або церковному оркестрі. Є й такі, що ходять по оселях заможних міщан, читають книги, декламують вірші.

– Бачу, що в науці ти справжній козак, – похвалив гетьман хлопця. – І не слухай тих, хто каже, що козак – то лише воїн. Мудрі голови потрібні Україні не менше, ніж гострі шаблі.

Саме тому й заохочував гетьман Сагайдачний освітянські справи щедрими дарунками. Київська братська школа згодом перетворилася на славетну Києво-Могилянську академію, що виховала для України та сусідніх слов'янських країн багатьох учених, письменників, державних діячів.

Освіченість українців викликала чималий подив іноземців. «Усі вони, за малими винятками, навіть їхні жінки й дочки, вміють читати та знають порядок відправ і церковний спів, – писав один із мандрівників. – Крім того, священники вчать сиріт і не дозволяють, щоби вони тинялися неуками по вулицях».

(Оксана Данилевська)

Чому гетьман Сагайдачний вирішив підтримати братства військовою силою і грошима?

РОЗДІЛ 1. Науки, що вивчають минуле

§ 2. Історія як наука про розвиток людства

ПОДОРОЖ В ІСТОРІЮ

Професор історії Львівського університету Михайло Грушевський закінчив працювати й вийшов до вітальні. Дочка вже чекала на нього. «От і росте моя помічниця», – подумав учений і посміхнувся дівчинці:

– Ну що, Катрусю, помандруємо сьогодні в історію?

– А подорож буде цікавою?

– Надзвичайно, адже там знайдемо відповідь на питання, поставлені нашим великим поетом Тарасом Шевченком: хто ми? чий сини? яких батьків?..

Дівчинка зацікавлено подивилася на батька:

– Кого ж ми візьмемо в провідники? Може, отого сивого дідуся, якого ми бачили на розі нашої вулиці, і він сумно-сумно співав про давні часи?

– Знадобиться нам його пісня, а ще стане в пригоді ось що, – сказав професор і приніс із кабінету якісь дивні речі.

Катруся розчаровано оглянула їх: поруділа кістка, загострений камінь, череп'яний уламок...

– Невже вони – наші провідники в історію?

Михайло
Грушевський.
Репродукція
портрета роботи
художника Фотія
Красицького. 1907 р.

Портрет Катерини
Грушевської.
Художник І. Труш.
1903 р.

Катерина
Грушевська. Львів,
1907–1908 рр.

Катерина
Грушевська.
Львів, 1910 р.

– Придивися, доню, до цих речей пильніше. Усі вони бережуть пам'ять про людей, які ними користувалися. Приміром, кістка – то знаряддя, за допомогою якого наші пращури викопували їстівні корінці. А цей череп'яний уламок залишився від старовинного глечика, де зберігалося зерно. Таких свідків минулого є чимало: всілякі вироби людських рук, сказане чи написане слово. Ці понівечені часом предмети – *речові історичні джерела*. Написи на камені, давні рукописи й книги називають *джерелами писемними*.

– А пісню отого сивого співця – *усними*, – міркувала дівчинка.

– Найліпший дороговказ для історика – історичні джерела. Вони не дозволяють схибити, зайти на манівці.

– Скільки триватиме наша мандрівка?

– Вирішувати тобі. Для мене вона нескінченна. Бо ще від студентських часів, перейнявшись історією українського народу, я нею живу.

Професор замислився, а потім додав:

– Написання всеосяжної історії України рано стало моєю заповітною гадкою, питанням честі. Отож, доню, я й пишу день і ніч велику «Історію України-Руси»...

– То подорожуватимемо разом із твоєю книгою?! – захоплено вигукнула Катруся, бо давно мріяла ознайомитися з тією батьковою працею.

Подорож в історію, щаслива можливість пройти разом із батьком тими шляхами, що їх проклали наші діди-прадіди, цілком проглинула увагу Катерини. Вона забула про свої щоденні розваги, чула лише батьків голос і бачила довжелезний шлях українського народу, що пролягав із мороку напівзабуття крізь тисячоліття, крізь усі випробування до свободи.

Почула дівчинка про те, що українці – дуже давній народ, який споконвіку живе на своїй землі. Вже в IX ст. мали наші предки свою державу – Київську Русь. Правили нею князі, а столицею був Київ. Знали й поважали княжу Україну (тоді її називали *Руссю*) у багатьох інших землях. Та одного дня (сталося це в XIII ст.) прийшов лихий ворог. Вдарив темною силою об мури Києва. Не витримало місто, впало під ударом незчисленної орди нападників. Проте не впала його слава. Підхопив її Галич, розквітло могутнє Галицько-Волинське князівство. Так відродилася Українська держава.

У середині XIV ст. українські землі опинилися під владою литовських князів. Але ті «старини не рушили, нового не заводили», тобто жили за давніми законами київських князів. Наприкінці XV ст. українців спіткало нове лихо: войовничі степовики грабували й спустошували українські міста та села, а мешканців забирали в полон. Тоді наш миролюбний народ став на захист своєї землі, бо здавна опанував мистецтво воїна в обороні від ворогів. Воїнами-лицарями ставали хлібороби, ремісники, священники. А називали тих звитяжців *козаками*.

Коли в другій половині XVI ст. українські землі потрапили під владу польського короля, козаки не скорилися його волі й незабаром очолили Національно-визвольну війну українського народу. На визволених землях вони знову відродили Українську державу, керував якою гетьман Богдан Хмельницький. Та не судилося Україні надовго втримати волю. Підступні сусіди невпинно зазіхали на родючі українські землі. Довго боролися козаки, відбиваючись від Московського царства, Польщі й Туреччини, але з кожним роком втрачали свої права. Врешті-решт російський царат знищив козацький

устрій. Українські землі – вкотре вже! – опинилися під владою кількох чужих держав.

...Катруся затамувала подих. Так ось чому Тарас Шевченко назвав Україну безталанною! Невже довіку їй залишатися такою? Ні! Українці – великий народ, гідний жити у своїй державі. У цьому переконує «Історія України-Руси»...

Ніколи Катерина Грушевська, донька видатного українського історика, не забувала своєї першої подорожі в історію. Згодом вона допомагала батькові завершувати багатотомну «Історію України-Руси», яку українці шанують нині так само, як і Шевченків «Кобзар».

(Оксана Данилевська)

Про кого йдеться в оповіданні? Чому воно є історичним? • Чи є серед героїв цього оповідання вигадані персонажі? Чи все, розказане в оповіданні, є історичним фактом? Які деталі розповіді – вигадка автора? • Чим оповідання на історичну тему відрізняється, на вашу думку, від статті у Вікіпедії?

Додатково про Катерину Грушевську можна прочитати в матеріалі: *Панькова С.* *Найдорожча Кулюня. Найбільше кохання Михайла Грушевського.* URL: <https://cutt.ly/TXGc0Z0>

§ 3. Джерела історичної інформації

МІЗИНСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ

Людське життя на наших землях сягає дуже давніх часів. Ці часи приховують, безперечно, найбільше таємниць. Адже від тієї доби лишилося надто мало свідчень: дивом уцілілі уламки знарядь праці, руйновища давніх поселень, могильники тощо.

Історія планети Земля набагато давніша за історію людства, яка бере свій початок 40 тис. років тому з появою людини. Людина тих далеких часів зовні нагадувала сучасну людину, проте їй треба було ще багато чого дізнатися й навчитися. Провідним заняттям найдавніших людей було полювання та збиральництво. На території України найдавніші мешканці полювали на мамонтів і бізонів. Уполювати таких великих тварин одній людині, озброєній досить простими знаряддями, було важко. Тому жили й полювали люди колективами з 30–40 осіб. У долинах річок, уздовж яких мешкали тварини, громади мисливців облаштовували свої поселення.

Таке поселення, зокрема, було знайдено на правому березі Десни в селі Мізин на Чернігівщині. У цьому поселенні люди жили 20 тис. років тому. Мешкало в ньому до 50 осіб.

Учені дослідили рештки п'яти мисливських жител, заглиблені вогнища, заповнені кістковим вугіллям та попелом, м'ясні ями, призначені для зберігання запасів м'яса протягом зими. У поселенні знайшли рештки понад 100 мамонтів, а також кістки північних оленів, носорогів, диких коней, вівцебиків, зубрів, ведмедів, вовків, песців, зайців, росомах.

Браслети з бивня мамонта з Мізинської стоянки

З-поміж численних знарядь праці – крем'яні різці та скребки, ножі, вістря, проколки, різноманітні вироби з кістки й рогу. Проте найбільшу цінність мають витвори давніх митців: жіночі статуетки та фігурки тварин з бивнів мамонта, унікальні браслети з мамонтових кісток, оздоблені складними різьбленими орнаментами, прикраси з бивнів мамонта й черепашок.

Які часи з минулого людства історикам досліджувати найскладніше? • Про які знахідки довідалися з тексту? До якого різновиду історичних джерел вони належать? • Чому про найдавніші часи, про які свідчать лише речові пам'ятки, історики не мають єдиної версії подій?

ПРИГОДИ БОРИВОВКА

Мисливець, так звали юнака, який ось уже кілька діб долав холодні прильодовикові степи, нарешті спинився. Тепер він міг на це зважитися, бо домівка поруч, а тривала подорож, сповнена випробувань і несподіванок, – позаду. Трохи відпочивши, юнак перевіряв, чи всі його скарби на місці. Чималий мішечок всесильної, як уважала їхня Відунка-матір, червоної фарби, якою задобрювали царя звірів і через яку він іще влітку вирушив з дому, лежав біля його ніг. Намисто з морських черепашок – дарунок деяких мисливців мудрій Матері його роду на знак миру – він тримав на шиї. А ще в нього був браслет. Ніжно різьблений браслет із мамонтової кістки. Мережив його ночами біля багаття, згадуючи рідну домівку, любих братів і найкращу з усіх, кого знав, – сестру Світлооку. Він не вдягав його на зап'ястя, оскільки боявся, що загубить під час полювання, а тримав коло серця, загорненим у шматок тонкої оленячої шкіри. Мисливець мацнув цупке мисливське вбрання і зрозумів – браслета не було. «Певно, витрусив біля джерела, коли нахилився

напитися, – подумав юнак, підхоплюючись. – Що ж, прикро, та доведеться повернутися й пошукати». Дуже вже кортіло зробити подарунок Світлооці – на згадку про дитинство, адже дівчина цієї осені має йти в чужу сім'ю, до чоловіка.

Мисливець, ідучи назад тією самою дорогою, швидко дістався місця, де сподівався знайти браслет. Джерело плюскотіло в неглибокому вибалку, порослому низькими соснами й густим мохом. Щоб скоротити собі шлях, він повернув ліворуч і прослизнув між брилою, яка затуляла джерело, та стрімким схилом вибалка. Джерело грало кришталем просто біля його ніг, а ще за два кроки, уп'явши в нього голодний погляд, залякла величезна вовчиця.

Біля неї вовтузилося двійко опецькуватих вовченят, марно намагаючись розворушити тонко різьблений браслет із мамонтової кістки. Відступати було нікуди. Мить – і вовчиця кинулася на супротивника. Хлопця врятував гострий спис. Упоравшись із здобиччю й заховавши на грудях браслет, полишений наляканими вовчєнятами, мисливець попрямував на північ. Дорога додому була цілком безпечною. Єдине, що завдавало клопоту, – це пронизливий вітер, що ніс від крижаних скель не лише холод, а й колючу пиліугу, суху траву та мох, розсипаний на порошок. А ще невдовзі після пригоди біля джерела Мисливцеві трапилася зустріч: його наздогнало одне з осиротілих вовченят. Він приманив його шматком м'яса, попестив і покликав за собою. Так удвох вони й підійшли до поселення.

Мізинська стоянка. Художник І. Їжакевич

Мешканці, певно, теж тільки-но прийшли сюди, залишивши літній табір. Усі порядкували біля жител: лагодили стіни, споруджені із жердин і кісток мамонтів, перевіряли, чи цілі шкури, що правили за дах. Дітлахи бігали навколо великого вогнища, розкладеного посередині поселення. Готуються до свята Великого полювання, а може, чекають гостей. Мисливець підійшов ближче. Тепер було видно, що жінки на чолі з матір'ю-Відункою зносять до

багаття помальовані червоною вохрою кістки. А де ж Світлоока? Вона, справжня красуня, вийшла з великого ошатного житла, підійшла до вогнища й заспівала. Мисливець зрозумів, що співає вона пісню подяки матері та іншим родичам, які випестили її, а тепер проводжають в іншу сім'ю. «Добре, що встиг», – подумав хлопець.

Незабаром він привітав сестру, подарував їй розкішну шкуру рудої вовчиці та браслет з мамонтової кістки.

– Дякую, Мисливцю, – сказала Світлоока, – проте браслет не візьму, нехай він нагадує тобі про мене. А колись подаруй його тій, хто стане матір'ю твоїх дітей.

Зустріч і прощання були урочистими, але короткими. Мисливець повернувся, Світлоока пішла, а життя покотилося далі. На згадку про той день юнакові лишилося нове ім'я – Боривовк, браслет і вірний чотирилапий товариш – вовк Мисливець.

(Оксана Данилевська)

Про які часи з минулого нашої землі в ньому йдеться? • Який історичний факт покладено в основу цього оповідання? Які деталі розповіді є вигаданими? • Поміркуйте, чому про найдавніші часи, про які свідчать лише речові пам'ятки, історики не мають єдиної версії подій.

Ознайомтеся з пам'яткою «Як працювати з історичним оповіданням» та дайте відповіді на запитання: 1. Чому оповідання названо «Пригоди Боривовка»? 2. Про які заняття давніх людей ідеться в оповіданні? Що з описаного в оповіданні засвідчено речовими джерелами?

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ІСТОРИЧНИМ ОПОВІДАННЯМ

1. Перш ніж читати оповідання, зверніть увагу на запитання, винесене перед ним.

2. Спочатку прочитайте оповідання мовчки, обмірковуючи відповідь на постановочне запитання.

3. Визначте, яка історична інформація (про якого історичного діяча або які події) лежить в основі оповідання, а що в ньому є вимислом авторів.

4. Яку історичну інформацію допомагають зрозуміти вигадані деталі, герої, обставини?

5. Прочитайте оповідання відповідно до завдання вчителя (за ролями, частинами, вибірково, ланцюжком).

6. Знайдіть відповідь на інші запитання до оповідання.

7. Порадьтеся в загальному колі з приводу прочитаного. Що сподобалося в оповіданні? Як його можна проілюструвати? Влаштуйте конкурс на кращий сюжет малюнка за оповіданням.

ЗАГУБЛЕНИЙ СВІТ. ДАЙВЕРИ ЗНАЙШЛИ СКАРБИ ІНДОНЕЗІЙСЬКОГО ОСТРОВА ЗОЛОТА

Дайвери піднімають жменю золотих каблучок, намистин та золотих монет Шривіджаї (Фото: Wreckwatch Magazine)

Дайвери, які досліджували мулисте дно річки Мусі неподалік Палембангу в Індонезії, витягли сотні статуєток, храмових дзвонів, інструментів, дзеркал, монет і кераміки.

Також вони знайшли золоті ефеси мечів та золоті з рубінами каблучки, різьблені глеки, винні глеки та флейти у формі павичів.

Всі ці скарби вказують на одне: вчені виявили загублене місто Шривіджаю, колись багатий і могутній порт на торговому шляху між Сходом та Заходом. Шривіджая контролювала Малаккську протоку між серединою 600-х і 1025 роком, коли війна з індійською династією Чола зламала місто. З того часу вплив Шривіджаї зменшився, хоча, за словами істориків, торгівля там тривала ще два сторіччя.

Останній принц Шривіджаї, Парамешвара, спробував відновити контроль над торгівлею в регіоні в 1390-х роках, але зазнав нищівної поразки від військ королівства Ява; згодом Шривіджая та її околиці стали притулком для китайських піратів.

Сьогодні майже не залишилося слідів славних днів Шривіджаї, за винятком блискучих артефактів, які дайвери витягли з річки. Жодних офіційних археологічних розкопок на річці або навколо неї ніколи не проводилося; артефакти продаються приватним колекціонерам на світовому ринку давнини. Це означає, що навіть коли артефакти спливають на поверхню, що нарешті вказують на місцезнаходження Шривіджаї, майже немає жодних фізичних доказів того, яким було там повсякденне життя, сказав Шон Кінгслі, морський археолог і редактор журналу Wreckwatch.

Попередні археологічні дослідження навколо Палембангу, Індонезія, сучасного міста Суматри неподалік того місця, де колись була Шривіджая,

виявили лише невеликі натяки на колись багатий порт: цегляні храми та кілька написів. Більшість інформації про місто надходить від іноземців, які писали про свої поїздки до Шривіджаї.

Ці торговці писали про вулкани, що вивергають дим і вогонь, зміїв – людожерів, папуг, що імітують хінді, грецьку та арабську мови, і добре озброєних моряків, готових атакувати будь-яке судно, яке спробує пройти повз.

Згідно з австралійським звітом за 2019 рік, у період з 2011 по 2015 рік на ринку антикваріату в Джакарті з'явилася величезна кількість артефактів, які, ймовірно, належать до періоду розквіту Шривіджаї. Джон Міксич, професор досліджень Південно-Східної Азії в Національному університеті Сінгапуру, писав у 2012 році, що це були найцінніші відкриття на річці Мусі: предмети з меншою комерційною цінністю продавалися на околицях Палембангу.

«Я думаю, що грабежі, ймовірно, все ще продовжуються. Річка широка (1 км завширшки) у Палембангу. Про таку активність повідомлялося в Батангхарі в Джамбі, наступній великій річці на північ від Палембанга», – написав Міксич.

За словами Шона Кінгслі, є серйозні перешкоди для систематичних розкопок річки Мусі.

«Це остання велика загублена цивілізація, про яку ніхто не чув. Ми маємо обов'язок врятувати його від забуття», – сказав Кінгслі.

URL: <https://cutt.ly/9TH8dQB>

Що дізналися історики на підставі давніх скарбів? Чому історичні джерела часто відкривають унаслідок випадкової знахідки?

ДОСЛІДЖЕННЯ НА КРИТІ

Розповіді про героїв давньогрецьких міфів Тесея, Аріадну та Міноса надихнули англійського археолога Артура Еванса розпочати наприкінці ХІХ ст. дослідження на Криті. Біля поселення Кносс археолог звернув увагу на пагорб. Купивши землю, Еванс розпочав розкопки, які тривали майже 40 років. Під пагорбом знайшли палац, який мав понад 300 житлових, господарських і ритуальних приміщень. Ці приміщення, сполучені складною системою переходів, коридорів, сходів, не мали зовнішніх вікон й освітлювалися через спеціальні світлові шахти, справді нагадуючи лабіринт. Палац мав систему вентиляції, для житлових приміщень було споруджено водогін та каналізацію.

Тронні зали та житлові приміщення палацу були оздоблені живописом. В одній з кімнат зображено жінок, можливо жриць, з вишуканими зачісками та в розкішному вбранні, які беруть участь у релігійній церемонії чи спостерігають за якимось видовищем. Можливо, цим видовищем є сцени з іншого приміщення: спритні акробати (юнаки та дівчата) застрибують на спину бика. Унікальними є портретні зображення жителів Криту. Найвідоміше з них – «Парижанка»: так Артур Еванс назвав портрет молодої, гарно вбраної критянки з темним волоссям. Відомим є розфарбований рельєф із зображенням смаглявого юнака з тонкою талією та широкими плечима, якого вважають царем-жерцем. На розписах чимало морських тварин та риб, екзотичних рослин. Пізніше розкопки засвідчили, що на Криті, крім цього палацу, існували ще три палаці.

▲ 1. Парижанка. Фреска. Близько 3500 років тому. 2. Жінки, які дивляться виставу. 3. Цар-жерць.

Поділіться в загальному колі враженнями про славетну археологічну знахідку. Що з прочитаного вас зацікавило найбільше?

ЛИСТ ІЗ ЧЕРНІГОВА

– Чи знаєте, де тепер я мусив би бути? – запально вигукував, звертаючись до лікаря, знаний київський археолог Вікентій В'ячеславович Хвойка. – Так, так, у Чернігові, на 14-му археологічному з'їзді.

– Якщо хочете, вельмишановний, швидко одужати – не нервуйте. Інакше хвороба ще довго триматиме вас під домашнім арештом, – пожартував лікар і вже серйозно додав: – А хто ж у такому випадку відкопуватиме пам'ятки минулого, хто робитиме археологічні відкриття? Вам, Вікентію В'ячеславовичу, земля наша подарувала ключі від своїх скарбниць. Не нехтуйте її довірою. Краще розкажіть про якусь із давніх-давніх таємниць.

– Таємниць? – перепитав археолог. – Про яку саме? Дивіться, скільки речей у мене на столі. Кожна з них має власну долю й свою таємницю. Та я, здається, вам усе розвів.

– Не все. А історія он того мальованого глечика? Саме її ви не встигли розповісти мені вчора.

– Ого! – посміхнувся вчений. – Його історія справді дуже давня. Я знайшов цей глечик 1893 р. під час розкопок поблизу села Трипілья, що над Дніпром на Київщині. П'ять, а може, й шість–сім тисяч років тому жили тут люди. Були вони завзяті й терплячі, і кмітливі та вправні – і красиві, як далекі південні краї, звідки були родом їхні предки.

Мешкали трипільці в дерев'яних або плетених із хмизу та обмазаних глиною охайних будиночках, часом навіть двоповерхових. У середині такої споруди, переділеної на кілька кімнат, була піч або відкрите вогнище. Житла розташовували одне біля одного по колу – вулицями, що утворювали щось подібне до сонця. Бо любили трипільці сонце й небо. Але над усе шанували землю, що стала для них рідною. Вони орали та засівали її, а земля щоосені обдаровувала їх золотим збіжжям.

Нелегкою була праця хліборобів. У турботах про врожай бігло-збігало їхнє життя. Та не тільки хліб вирощували трипільці. Були серед них гончарі та малярі. Вони виготовляли всілякий глиняний посуд і майстерно розмальовували його червоною, чорною та білою барвами. Миски, глечики, горщики трипільців милували око візерунками.

– Ви вразили мене, – потискуючи археологові руку, мовив лікар. – Я думав, що вік цього глечика – не дуже поважний: барви на ньому яскраві, а візерунки такі, що їх і тепер можна побачити на наших рушниках або на великодніх писанках.

– У цьому, шановний лікарю, й прихована найбільша таємниця. Не зів'яли донині трипільські візерунки, не загубився слід трипільців на українській

землі, бо дбайливо берегла їхній досвід місцева хліборобська людність, аж поки не підхопили його українці.

– Ось тепер я впізнаю вас, Вікентію В'ячеславовичу. Бачу, що цілком опанували себе. Тепер не зашкодить приємне хвилювання. Тримайте листа. Прямуючи до вас, зустрів листоношу. Здається, пишуть із вашого археологічного з'їзду.

Вікентій В'ячеславович відкрив конверт. Писали, справді, з Чернігова.

– Ну, як сприйняли надіслану вами доповідь? Як оцінили археологи ваші останні знахідки?

Лист із Чернігова був вельми стислий. Добрий приятель Вікентія В'ячеславовича писав, що його доповідь, прочитану колегою, з'їзд вітав стоячи. Того самого дня було ухвалено висловити подяку київському археологові за копітку й наполегливу дослідницьку діяльність.

(Оксана Данилевська)

Таких людей, як **Вікентій Хвойка** (1850–1914) називають подвижниками, бо протягом усього життя вони самовіддано служать обраній справі. Для Вікентія В'ячеславовича справою життя стала археологія. У ній він виявив не лише глибокі знання, а й якусь незбагненну проникливість: подекували, що Хвойці властиве дивовижне відчуття, керуючись яким він безпомилково вгадував місцезнаходження унікальних археологічних пам'яток. Проте опанування фахом відбувалося поступово.

Чех за походженням, Хвойка навчався в комерційному училищі на Батьківщині. Року 1876 він назавжди переїхав до Києва й почав викладати історію. Від 90-х років захопився археологією. Саме в цій царині зробив чимало наукових відкриттів. Світову славу українському археологові принесло, зокрема, решток життєдіяльності так званих трипільців.

Прочитайте оповідання та дайте відповіді на запитання до нього. Чому це оповідання є історичним? Про кого в ньому йдеться? • Що саме довідалися про видатного археолога? • Які деталі розповіді є історичним фактом, а які – вимислом автора? • Що з оповідання дізналися про трипільців: коли вони жили, про що клопоталися в повсякденному житті?

ЗОЛОТОСЯЙНА СКІФІЯ

Рівно стукотіли важкі колеса. Поїзд прямував на південь. Десь там, у блакитній імлі, танув обрій. Скільки сягало око, простягався український степ.

– Бачиш он ті пагорби? Про них є надзвичайно цікава книжка. Я прихопив її в дорогу. Варто прочитати.

За хвилину брати занурилися в читання. «Скіфський степ» – було позначено на обкладинці. Автор – Борис Мозолевський.

...І вже здавалося, що летіли степом баскі коні. «Скіфи!» – чи то свист, чи то зойк линув їм навздогін.

Скіфи мешкали в нашому степу дві з половиною тисячі років тому. Потребуючи нових пасовиськ для своєї худоби, вони постійно переходили з місця на місце – були кочівниками. То був мудрий, волелюбний, а водночас войовничий народ. Того скіфа, який не подолав ворога, не допускали навіть до святкового столу. Війна для скіфів була повсякденністю, і всі дорослі скіфи ніколи не розлучалися зі зброєю. «Нам постійно доводиться воювати, – казали вони про себе, – або захищаючись, або нападаючи на інших». Звісно, такі відчайдушні вояки мусили мати надійну зброю: мечі, кинджали, списи, дротики, бойові сокири, луки. Особливої слави на весь світ зажив скіфський лук. Не дарма сусідні народи називали скіфів кінними стрільцями з лука. Великої вправності досягли скіфські майстри у виготовленні захисного обладунку. У бою воїнів захищали щити, складені з дрібних металевих лусок, панцирі та бойові пояси, а також шоломи. А ще виготовлялися й використовувалися засоби захисту голови та грудей коня.

За житла скіфам правили великі вози з повстяними будами для них, у які вони впрягали іноді по кілька пар волів. На возах мешкали жінки, діти й старі. Там, на колесах, були й житла, і комори, і майстерні, бо все потрібне для життя – одяг, зброю, знаряддя праці, речі домашнього вжитку – скіфи виготовляли самі. Витривалі, сміливі й відчайдушні, скіфи протягом століть володарювали в степу. І протягом століть сусідні народи визнавали їх непереможними. Коли ж від ворожого меча гинув воїн-скіф, тужила за ним уся Скіфія. Над небіжчиком, розкішно спорядженим у потойбічний світ, насипали високу могилу. У німотній скорботі стоять ці могили-кургани й нині – неписані листи у вічність.

...Поїзд міряв час стукотом коліс. Брати вдивлялися в далекі степові обрії. Старший, студент-археолог, захоплено розповідав:

– Прочитати ці листи допомагають археологи. Вони розшукують скіфські поховання, розкопують і досліджують їх.

– Автор книжки, яку ми щойно читали, теж археолог? – поцікавився менший.

Борис Мозолевський
та його знахідка

Пектораль скіфського царя
з кургану Товста Могила

Скіфський гребінь
з кургану Солоха
під Нікополем

– Так, Борис Мозолевський – археолог. Він відкрив людству найдивовижнішу скіфську пам'ятку, нагрудну прикрасу – золоту пектораль. Цей витвір давніх майстрів розповів нам не тільки про життя скіфів, а й допоміг зрозуміти, яким вони уявляли світ.

– А монети, якими ти так цікавишся, були у скіфів?

– Випадкова знахідка відкрила для нас дві скіфські монети. Їх карбував цар Атей. За його часів Скіфія досягла найбільшого розквіту. Про Атея збереглося чимало переказів. Вони розповідають про нього, як про могутнього володаря та відчайдушного воїна, який усе життя провів у походах. Не дивно, що кінське іржання було для нього милішим від звуків сопілки. Одного разу на Скіфію рушили з величезним військом войовничі сусіди. Атею було тоді 90 років. Та цар-воїн сам верхи на коні повів свій народ на битву. Там, у бою, він і загинув.

– Монети теж досліджує археологія? – сипав запитання молодший.

– Рідна її сестра – нумізматица.

Червонясті промені сонця востаннє зблиснули і розчинилися в сутінках. Захоплений розповідями брата, хлопчик погортав сторінки книжки. Золота скіфська пектораль, скіфський гребінь, скіфські стріли, монети Атея... Легкий сон заколисав малого й поніс його в дивовижну, сповнену вітру й сонця країну – Скіфію. З незнаних далей, здіймаючи курну пилюгу, сунула велетенська хмара – скіфи! Попереду потужного війська на швидкому, мов вітер, коні летів несхитний цар Атей. Золотом сяяли його зброю та обладунки, звитягою – очі. Бо не знають поразок скіфи, попереду – лиш перемога!

Що ви дізналися з оповідання про царя Атея? • Розкажіть про життя й побут скіфів. Що розповіли про цей народ витвори його майстрів?

ЯК ВЧЕНІ ВИЗНАЧАЮТЬ СПРАВЖНІЙ ВІК СВОЇХ ЗНАХІДОК?

Коли археологи хочуть дізнатися про історію стародавньої цивілізації, вони починають розкопки, шукаючи інструменти та артефакти, які б могли цю історію розповісти.

І ось вони знаходять кістку, викопні рештки або орнамент – чи замислювалися ви коли-небудь про те, як вчені з'ясовують, скільки років цій речі насправді?

Дослідники, вчені та археологи використовують безліч методик датування – і ми розкажемо вам про деякі з них.

Дизайн предметів, як-от цих римських глечиків, може багато розповісти про їхній вік

Відносне датування

Коли експерти викопують якісь речі, вони часто дивляться на предмети навколо свого об'єкта і на те, наскільки глибоко вони знаходяться в землі.

Деякі речі, такі як гончарні вироби, твори мистецтва чи знаряддя праці, характерні для певних періодів – наприклад, Римської епохи.

Шукаючи подібні речі, можна з'ясувати історичний період, з якого походить предмет.

Однак із розвитком новітніх технологій з'явилося багато інших методів визначення віку археологічних знахідок.

Радіовуглецеве датування

Радіовуглецеве датування – це спосіб визначити вік органічних речей. Наприклад, кісток, тканин, деревини чи рослин із досить недавньої історії – близько 50–70 тисяч років. Повірте, це справді було доволі нещодавно – особливо у порівнянні з рештками динозаврів!

Тож як працює радіовуглецевий метод?

У атмосферу Землі щодня потрапляють космічні промені, або ж космічна радіація. Люди і рослини постійно потрапляють під ці промені – але не хвилюйтеся, вони абсолютно безпечні. Під час цього процесу утворюється так званий вуглець-14.

Атоми вуглецю поєднуються з киснем, утворюючи вуглекислий газ, який рослини поглинають природним шляхом. Тварини і люди їдять рослини, і вуглець-14 потрапляє у тіла тварин і людини, а коли люди і тварини гинуть, вуглець-14 залишається у їхніх рештках як радіоактивний ізотоп, відомий під назвою радіовуглець.

Рештки динозавра дуже давні, тому вчені дивляться на шари довоколишніх каменів, щоб дізнатися їхній вік

Як визначити вік решток динозавра?

З'ясувати вік скам'янілих решток динозаврів складно, оскільки вони дуже, дуже старі. Це означає, що радіовуглецеве датування з ними не спрацює.

Мільйони років тому, коли динозаври померли, їхні тіла часто були вкриті піском і пилом, з яких сформувався осад. З часом цей осад і кістки поступово перетворювалися на камінь.

На жаль для палеонтологів – вчених, які досліджують кістки динозаврів – осадова гірська порода не містить радіоактивних матеріалів, необхідних для визначення віку.

Отже, щоб визначити вік скам'янілих решток, палеонтологи повинні знайти поряд інші типи гірських порід. Найпростіше визначати вік вулканічних. Шари вулканічного попелу всередині породи працюють як своєрідне обрамлення – визначаючи початок і кінець періоду часу, коли утворилася скам'янілість.

Кільця у деревині можуть багато розповісти дослідникам про життя дерева

Дендрохронологія

Дендрохронологія – науковий метод, який досліджує кільця у деревині.

Якщо ви подивитесь на пеньок або шматок дерева, ви помітите, що на ньому є кільця та візерунки. Кільця утворюються із ростом і старінням дерева. Вони – природний малюнок життя, який вчені потім можуть дослідити та з'ясувати рік, у який утворилося кожне кільце.

Це дуже корисний інструмент при спробі визначити вік будівель та творів мистецтва, які містять деревину.

Тож як вчені з'ясовують роки, у які жило дерево?

Дерева одного типу, що ростуть на одній території в один і той самий час, будуть мати схожі характеристики – наприклад, товщину та колір.

Вивчаючи це, вчені можуть зіставляти наявні дані щодо змін кліматичних умов, як-от періодів дуже спекотної або вологої погоди, і з'ясувати період, коли дерево жило і зазнавало відповідного впливу.

Крижані ядра

Так само, як археологи копають землю, щоб дізнатися більше про різні історичні періоди, вчені, які вивчають клімат Землі – так звані палеокліматологи – застосовують аналогічний підхід.

Однак замість того, щоб копатись у ґрунті, вони шукають підказки про історію клімату нашої планети, вивчаючи коралові рифи, дно озер та океанів або занурюючись в глибину льодовиків та крижаних покривів.

Крижані покриви та льодовики біля Північного та Південного полюсів утворилися внаслідок років та років снігопадів – сніг спресовується шар за шаром, і в результаті утворюються товсті шари льоду. У деяких районах товщина такого крижаного покриву може сягати кількох миль.

Вчені висвердлюють цю кригу, щоб взяти зразки – кожен шар льоду розповідає свою історію про те, якою була Земля у той період, коли цей шар снігу падав на лід. Ці шари снігу, що згодом перетворилися на шари льоду, містять частинки пилу, золи та навіть пилку, які на той час перебували в атмосфері Землі.

Дивовижно, але ці частинки зберігаються у кризі тисячі років і розкривають інформацію про минулі глобальні події, а останнім часом – про вплив кліматичних змін.

URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-49249219>

ГЕОРГІЙ НАРБУТ І ЙОГО ГЕРЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

I

Надворі хурделило й мело. Вітер сердито стукав у вікна, виспівував сумної десь у комині. «Ох і зима цього року, лютує пані холоднеча, – озивалися дорослі, опинившись у хаті. – А де ж наш малий майстренко?» Юрась удавав, що не чує, хоч як кортіло похвалитися новими витинанками. Цілий день він роздивлявся розмальовані морозом шиби, а тепер, шкодуючи, що такий короткий вік мають оті іскристі картини, вирішив вирізати побачені дива з цупкого синього паперу – отого, у який крамарі загортали цукор. Похвалитися й справді було чим: папір у вправних Юркових руках ставав живим. Квіти, метелики, сніжинки... Це було раніше. Сьогодні ж на килимі навколо Юрка постали прадавні часи – так само сиві, як і візерунки на вікнах.

– Тату, – нарешті гукнув хлопець. Батько підійшов і схилився над килимом:

– О, та в тебе тут справжня казка!

– Не зовсім казка, – заперечив малий. – Те, про що колись читали, нині я побачив у вікнах. Зима намалювала давнину.

– Ніяк не збагну, що означають усі ці химери, – захожуючи сина до розмови, вів далі батько.

– Якось одного вечора ти читав мені про те, що за давнини люди були язичниками – обожнювали сили природи. Вірили, нібито на небі жив бог світла й неба Сварог, – притому Юрко показав батькові чудернацьку витинанку. – Від нього пішли всі інші боги – Сварожичі. Дивись, ось у мене бог грому та блискавки Перун. А оце – покровитель вітру Стрибог.

– А хто ця дивовижа з трьома головами?

– Це мудрий Триглав.

– Отож боги розташувалися зверху. Що ж нижче?

– Тут живуть люди. Тільки я не знаю, хто вони...

– Наші предки слов'яни, – підказав батько. – Адже саме слов'яни за прадавніх часів вірили в Стрибога, Перуна, Дажбога й багатьох інших богів. Ану розгорнімо книжку та прочитаймо про все докладніше.

Батько підійшов до полиці, взяв книжку в темній палітурці й прочитав: «Слов'яни жили племенами. Плем'я складалося з людей, які жили в певній місцевості, були кровними родичами, сповідували однакову віру, мали свої звичаї й традиції. Кожне плем'я мало свою назву. Над Дніпром мешкали поляни. Недалеко від полян у лісах жили деревляни. На півночі – сіверяни. Над Бугом селилися волиняни, біля Карпат – хорвати, над Дністром – тиверці та улиці. Очолював плем'я князь, який мав при собі військові загони – дружини.

Проте всі важливі справи розв'язувало плем'я разом, збираючись на ради – віча. Центрами княжінь були укріплені міста: у полян – Київ, деревлян – Іскоростень, сіверян – Чернігів тощо».

Юрко уважно вислухав, а потім задумливо мовив:

– Виходить, пригода, яку я побачив на обмерзлих вікнах, трапилася десь на землі наших предків слов'ян?

– Ти, сподіваюся, мені її розповіси?

– Звісна річ, – відповів хлопчик і, стививши голос, розповів батькові про чарівного знака, нібито подарованого слов'янам давніми богами.

– Ось він, – показав хлопець на вирізаного з паперу тризуба.

– А мені, сину, доводилося чути про цей справді таємничий знак дещо інше. Здавна наші предки слов'яни знали про істинного Бога – Ісуса Христа. Після його розп'яття й чудесного воскресіння плив Дніпром його учень, Андрій Первозванний. Побачивши мальовничі гори, де тепер стоїть Київ, сказав він: «Бачите ці гори? Зійде на них Божа благодать, буде тут місто велике». І поставив понад Дніпром хреста. Важко було першим християнам триматися своєї віри, бо переслідували їх язичники. Отож і заховали вони символічний знак своєї віри в химерному тризубі. Можливо, саме тому через кілка століть, коли християнство було прийняте як державна релігія, володар нашої землі князь Володимир, що шануємо його як хрестителя, обрав своїм знаком саме тризуб.

II

Юрій, або, як він тепер себе називав, Георгій, Нарбут відсунув аркуші з ескізами й посміхнувся. Дивно, що того дня 1918 р., працюючи над гербом Української Держави, він пригадав дитинство, довгі зимові вечори, свої витинанки з синього цупкого паперу та перші уроки історії з книжок і розповідей дорослих. А може, у тих спогадах – джерело наснаги? Художник переглянув замальовки, невдоволено похитав головою і взяв чистий аркуш. Кілька хвилин зосереджено працював олівцем.

Здається, тепер вдало. Новий варіант герба склався з обрамленого розкішним вінком щита, на якому був зображений козак із рушницею через плече та шаблею при лівому боці. Зверху, над щитом, герб вінчав давній тризуб – знак князівської влади в державі, що виникла на землях східних слов'ян. Тепер схематичний малюнок – символ відновленої Української держави – відображав тисячолітню історію нашої землі. (Оксана Данилевська)

Георгій Нарбут

Проект державного герба.
Художник
Г. Нарбут. 1918 р.

ПЕРША ІСТОРІЯ МІСТА КИЄВА

Максим Федорович Берлінський, молодий учений, закінчивши навчання в Петербурзі, щойно повернувся на Батьківщину. Яка ж то насолода після років розлуки знову опинитися під ясно-зеленим склепінням розкішних київських лип і верб! Як мріялося там, на чужині, пройти крутими Дніпровими схилами, ковтнути густої прохолоди, послухати тихої розмови між великою рікою та правічним лісом.

– Куди котишся, Дніпре? – ледь чутно прошепестів ліс.

– Пливуть-линуть мої хвилі, де світанки голубливі, – ніби почув Дніпрову відповідь.

Тепер Максимові Федоровичу здавалося, що в тихому шепоті хвиль, у зеленому маянні верховіть бринить прадавня легенда.

Колись, дуже давно, приніс Дніпро на своїх хвилях легкий човен. Грайливі баранці винесли його на берег, і в обіймах лісу опинилися три богатирі й тендітна дівчина.

– Бережи, лісе, цих людей, дай їм притулок, захисти від хижих звірів та підступних ворогів, – мовив Дніпро й покотився далі.

Затріпотів привітно ліс, відкрив мандрівникам свої таємниці. І зажили щасливим життям три брати – Кий, Щек, Хорив та сестра їхня Либідь.

Одного разу старший з братів, Кий, рибалив на Дніпрі. Раптом крізь плескіт почув:

– Кию, побудуй на цих горах місто. Об'єднаються навколо нього інші землі. Бути йому великою столицею. Віками житимуть тут люди й прославлятимуть рід твій і державу його.

Повернувся Кий до хижі та покликав братів:

– Брати мої, Щеку і Хориве, почув я сьогодні пророчі слова: маємо збудувати серед цього лісу, онде на тих горах, велике місто, що прославить наші імена.

Заходилися працювати брати. Чутка про будовання великого города на високих кручах полинула Дніпром вгору та вниз, і незабаром надійшло багато народу, що взявся допомагати. Скоро на Дніпрових схилах виросло місто, яке

Максим Берлінський – український історик та археолог, автор ґрунтовних праць з історії Києва

назвали на честь старшого брата Києвом, ближчі гори ж нарекли Щекавицею та Хоривицею, а річку, що текла неподалік, – Либіддю.

Із кожним днем зростало й міцніло місто над Дніпром. Хутко рознеслися світами звістки про нього. Почали з'їжджатися торгові люди з усіх усюд. Із півдня та півночі, зі сходу і заходу текло до Києва багатство. Та спокійно могли спати мешканці міста, бо пильно охороняв його могутній Дніпро. Непроступними були вали Києва, надійним був і гострокіл, та ще сильніші його мешканці, які живим муром ставали на захист рідного міста.

Несе свої води Дніпро, стиха перемовлячись із предковичним зеленим братом. Милується на величний Київ. Не помилився тоді Славутич, обираючи місце для княжої столиці. Воно таки чарівне!

Того вечора Максим Федорович занотував:

«За розповідями літописців, Кий разом із братами побудували замок, або г'ород, названий ім'ям старшого брата – Київ, на горі над Дніпром...». У вченого виник задум написати «Історію міста Києва», що стала першим науковим дослідженням минулого української столиці.

(Оксана Данилевська)

Пам'ятник засновникам Києва – Кію, Щеку, Хориву та їхній сестрі Либеді

Про кого йдеться в оповіданні? Чим уславився Максим Берлінський? • Як за легендою витлумачують походження назви *Київ*? • Про походження яких географічних назв, крім назви *Київ*, йдеться в оповіданні?

ДОРОГА ДОДОМУ

– Тримайте, браття, ключі та швидше відмикайте кайдани, але не скидайте їх, доки не дочекаємося ночі, – наказував посивілий на турецькій каторзі запорізький отаман Самійло Кішка.

Не гаячи ні хвилини, невільники відмикали кайдани, передавали ключі один одному, тихо перемовлялися.

– Невже справдиться задумане?

– Ану ж поталанить. Коли б тільки встигнути все зробити до повернення турків.

– А що ключник?

– Спить, мов дитина.

Невдовзі всі кайдани було відімкнено, а ключі знову лежали під головою ключника, який спав, нічого не відаючи.

Самійло Кішка обвів поглядом галеру. Ніщо не видавалося підозрілим: невільники, як і завжди, сидять біля весел, у жодного похмуре обличчя не проясніло надією. Впевнившись, що все гаразд, отаман сів на своє місце, наклав ненависні кайдани, тричі обкрутив себе ланцюгами і замислився.

Невеселі то були думи. Скільки літ змарновано в неволі! Чи посміхнеться доля цього разу, чи доведеться накласти головою, якщо знову розкриють?

– Ех, каторго, каторго, – зітхнув отаман. – Скільком козакам ти навік зав'язала очі!

Самійло Кішка поглянув на побратимів. Змучені, виснажені, попечені сонцем і турецькими нагаями, вдень і вночі прикуті до мокрої лави, деякі з них десятки років відбували кару, не маючи надії на порятунок. Хіба що наскочать козацькі чайки і захоплять галеру. Та щось обминають запорожці саме цей корабель. Певно, різними шляхами їх водить доля.

Так думав Кішка, перебираючи в пам'яті довгі дні свого невільництва. Багато разів пропонували йому турки «потурчитися»: перейняв би їхню віру та звичаї, не знав би такої муки. Але не міг Самійло зрадити свою віру й Батьківщину. Посивів на галері, сподіваючись, що колись усе ж пощастить скинути кайдани. І ось сьогодні випала щаслива нагода: якщо не помітять турецькі вояки, що кайдани відімкнено, то, можливо, галерники й порятуються.

Сонце поволі пливло над морем, долаючи щоденний шлях. День збігав, як ніколи, довго. Думки про волю робили очікування нестерпним. Та нарешті згас останній промінь, вогнистою доріжкою сонце скотилося в морську глибіню, зійшов місяць.

Поверталися втомлені спекою й розвагами турки. Нічого незвичайного не помітили на галері, спокійно розійшлися спати... Тож щасливо закінчилася багаторічна дорога Самійла Кішки додому.

(Оксана Данилевська)

За яких обставин Самійло Кішка визволився з неволі? • Поміркуйте, чому Самійло Кішка став героєм уснопоетичних творів.

Героєм історичної «Пісні про Байду» став український князь-гетьман Дмитро Вишневецький. Він уславив своє ім'я тим, що в 1556 р. на острові Мала Хортиця, що лежить у нижній частині течії Дніпра (нині в м. Запоріжжі), спорудив замок-фортецю. Це укріплення вважають першою Запорізькою Січчю. В одному з походів у володіння кримського хана і на турецькі фортеці Дмитро Вишневецький потрапив у полон і був переданий туркам. Там *«його... скинули з вежі на гаки, вмуровані в стіни біля морської затоки дорогою з Константинополя до Галати. Зачепившись ребром за гак, жив у такому стані три дні, поки турки не вбили його з лука за те, що ганив їхню віру»*, – розповідають очевидці подій. За легендою, султан Сулейман I, вражений винятковою мужністю і презирством до смерті, запропонував українському князеві свою милість, якщо той перейде на його бік. Але Вишневецький ладен був краще загинути, ніж зрадити. Народна пісня про ці події оповідає так:

Князь Дмитро Вишневецький (Байда). Невідомий художник. Портрет створено у 1730–1740-х роках для галереї князів Вишневецьких у родинному палаці (нині селище Вишневець на Тернопільщині)

Ой крикнув цар на свої гайдуки:
«Візьміть Байду добре в руки,
Візьміть Байду і зв'яжіте,
За гак ребром зачепіте!»
Ой висить Байда та й не день, не два,
Не одну нічку й не годиночку;
Ой висить Байда та й гадає,
Та на свого джуро поглядає...
«Ой джуро ж мій молодесенький,
Подай мені лучок та тугесенький,
Подай мені тугий лучок
І стрілочок цілий пучок!»

Експонати історико-культурного заповідника «Запорізька Січ» на острові Хортиця (м. Запоріжжя).

Залишки козацького укріплення було знайдено на Малій Хортиці під час археологічних розкопок. Нині Хортиця з прилеглими островами і скелями є національним заповідником. На його території діє Музей історії запорізького козацтва.

РОЗДІЛ 2. Історичний час і простір

§ 9. Лічба часу в народів світу та на теренах України

ДАВНІ КАЛЕНДАРИ

Прочитайте уривок з роману початку XVIII ст. про пригоди Робінзона Крузо, який унаслідок кораблетрощі опинився на безлюдному острові і прожив там 28 років (*Текст 1*) та статтю про один з різновидів календарів (*Текст 2*). Поділіться в загальному колі враженнями про те, які історичні факти використав автор пригодницького роману.

Текст 1

Минуло днів десять або дванадцять, і мені спало на думку, що я, через брак книжок, пера та чорнила, загублю рахунок дням і нарешті перестану відрізняти будні від свят. Щоб запобігти цьому, я поставив чималий стовп на тому місці берега, куди мене закинуло море, і, вирізьбивши на широкій дерев'яній дошці великими літерами напис: «Тут я ступив на берег 30 вересня 1659 року», прибив її навхрест до стовпа.

На цьому чотирикутному стовпі я щодня робив ножем зарубку; кожний сьомий день робив удвоє довшу – це означало неділю; перше число кожного місяця я позначав ще довшою зарубиною. Отак я вів свій календар, відзначаючи дні, тижні, місяці та роки... (*Даніель Дефо. Життя й незвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо; переклад українською Олени Хатунцевої.*)

Текст 2

За давніх часів люди ще не вміли писати, тому рахунок днів вони відзначали за допомогою карбування на палиці чи вузликів, які зав'язували на особливих мотузках. Про один із таких вузликових календарів довідалися з історії походів перського царя Дарія I 2,5 тисячі років тому. Одного року Дарій вирішив завоювати південноукраїнські степи, де тоді жили скіфи. Для цього треба було перейти Дунай. Дарій наказав поставити впритул багато човнів – так утворився своєрідний міст, через який війська Дарія перейшли річку. Давньогрецький історик Геродот писав, що Дарій, ідучи завойовувати скіфські землі, передав своїм військовим помічникам, які залишилися на Дунаї, ремінь із шістдесятьма вузликами і наказав щодня розв'язувати по одному. Якщо всі вузли буде розв'язано, а він не повернеться, війська, що залишилися за Дунаєм, повинні спалити міст і повернутися на батьківщину. Як відомо, скіфи заманили Дарія в глиб своєї землі й почали нищити його військо. Дарій врятувався лише тому, що встиг повернутися до моста раніше, ніж було розв'язано останній вузлик на залишеному ремені.

Вузликові календарі використовували мешканці віддалених куточків землі ще й 100 років тому.

ЗВІДКИ ВЗЯВСЯ СТОУНХЕНДЖ? ВЧЕНІ ЗНАЙШЛИ, КУДИ ВЕДУТЬ СЛІДИ

Британські археологи виявили в Уельсі майданчик зі слідами колись встановленої на ньому кам'яної споруди, кільця, яке за розмірами і обрисами збігається зі знаменитим Стоунхенджем.

Дослідники не виключають, що цю споруду могли розібрати, перевезти до Стоунхенджу і там заново змонтувати.

Майданчик Ваун-Маун на пагорбах Преселі у валлійському графстві Пембрукшир відокремлюють 240 кілометрів від Стоунхенджу.

В околицях Стоунхенджу немає каменоломень. Вчені давно намагаються зрозуміти, звідки стародавні люди доставили гігантські моноліти, і як вони це зробили за допомогою тодішніх примітивних технологій.

Кільце у Ваун-Маун має діаметр 110 метрів, так само як зовнішнє коло Стоунхенджу, і теж орієнтоване на схід в день літнього сонцестояння.

Поперечний переріз одного з каменів Стоунхенджу точно відповідає контурам ями у Ваун-Маун. Камені, що залишилися у Ваун-Маун, і моноліти Стоунхенджу належать до одного типу породи – сіро-блакитного піщанику, поклади якого є в пагорбах Преселі.

Сліди стародавньої споруди знайшли на пагорбах Преселі у валлійському графстві Пембрукшир

Ще у 1920-х роках британський геолог Герберт Томас припустив, що так звані блакитні камені Стоунхенджу видобували у валлійському графстві Пембрукшир в скельних утвореннях Карн Менін, Карн Алв і Керріг Маршогіон.

Нові знахідки дозволяють припустити, що гігантська споруда існувала у Ваун-Маун в готовому вигляді, а потім місцеві мешканці з невідомої причини переселилися і забрали з собою свої священні камені.

Результати роботи експедиції на чолі з професором Університетського коледжу Лондона Майклом Пірсоном, яка вивчала район Преселі з 2018 року, опублікував журнал *Antiquity*.

Вуглецевий аналіз підтвердив, що комплексу в Ваун-Маун 5400 років

Стоунхендж побудували приблизно 4,5 тисячі років тому – майже в ту саму епоху, що й великі єгипетські піраміди. Але на відміну від пірамід, його призначення лишається невідомим. Так само як і для нас, воно було загадкою для кельтських друїдів, які проводили там релігійні обряди за часів Юлія Цезаря.

Вуглецевий аналіз підтвердив, що комплексу у Ваун-Маун приблизно 5400 років. Таким чином, якщо гіпотеза є правильною, споруда простояла на цьому майданчику приблизно дев'ять століть.

Археологічні знахідки підтверджують, що в епоху неоліту район Преселі був щільно заселеним.

«Складається враження, що потім вони просто взяли і зникли. Ймовірно, що велика частина населення мігрувала, прихопивши з собою камені - символ ідентичності», – каже професор Пірсон.

Версію про переселення давніх людей з Уельсу в сучасне графство Вілтшир, де розташований Стоунхендж, підтверджують аналізи ДНК останків зі стародавніх поховань.

Причини такої міграції невідомі, як і те, чи побудували Стоунхендж цілком з матеріалу Ваун-Маун, або для нього додатково доставляли камінь з інших місцевостей Уельсу.

«Можливо, в районі Преселі приховані нові знахідки, і комусь ще пощастить. Хто знає?» – каже професор Пірсон.

URL: <https://cutt.ly/MYyGof0>

МАЙЖЕ 2000 РОКІВ. У ЄРУСАЛИМІ ДІВЧИНКА ЗНАЙШЛА РІДКІСНУ СРІБНУ МОНЕТУ

На срібній монеті вигравірувано чашу з написом «Ізраїльський шекель» та літерами Шин і Бет (Фото: Eliyahu Yanai/City of David)

В Єрусалимі було виявлено рідкісну срібну монету віком приблизно 1950 років, яка, ймовірно, була викарбувана на Храмовій горі із запасів срібла, які зберігалися там на той час.

Якщо вона справді була там викарбувана, це зробить монету одним із небагатьох предметів, які були виготовлені на цьому святому місці, кажуть дослідники.

На монеті, знайденій 11-річною дівчинкою Ліел Крутокоп під час просіювання сміття з місця археологічних розкопок у національному парку «Місто Давида», є напис «другий рік», тобто другий рік Великого єврейського повстання проти римлян (67–68 роки нашої ери).

Експерти припускають, що монета могла бути зроблена священиками, які брали участь у Великому повстанні проти римлян, з використанням дорогоцінного металу з рясних запасів святого місця. Доктор Роберт Кул, голова відділу монет Управління старовин Ізраїлю, припустив, що монета могла бути викарбувана одним із священиків, який працював у координації з лідерами повстанців.

«Де ще в ті часи можна було знайти срібло в такій кількості і такій високій якості? Тільки у Храмі. Якщо це так, то ми можемо з обережністю сказати, що ця монета, мабуть, є одним із небагатьох предметів, які створені на Храмовій горі», – сказав Кул.

«Це рідкісна знахідка, оскільки з багатьох тисяч монет, виявлених на сьогодні в ході археологічних розкопок, лише близько 30 монет зроблено зі срібла періоду Великого повстання», – сказав Кул.

У заяві ізраїльських учених йдеться, що монета використовувалася для торгівлі у Єрусалимі під час Другого Храму.

«Ця вулиця, де було викопано монету, з'єднувала Силоамський басейн на півдні міста Давида з Храмовою горою на півночі. Вона була головною вулицею Єрусалиму за часів Другого Храму, якою йшли тисячі паломників до Храму. Немає сумнівів у тому, що тут була б велика торгівля. Про це свідчать знайдені нами численні гирьки та бронзові монети. Але знайти монету із чистого срібла, безумовно, дуже цікаво», – сказав Кул.

Монета важить близько 14 грамів (0,4 унції), на одному боці вигравіруване зображення чаши з написом «ізраїльський шекель» та єврейськими літерами Шин та Бет, скорочення для «другого року».

З іншого боку монети є слова «Святий Єрусалим» давньоєврейським шрифтом.

«Валюта – це ознака суверенітету. Якщо ви йдете на повстання, ви використовуєте один із найочевидніших символів незалежності та карбуйте монети. Напис на монеті чітко висловлює сподівання повстанців», – сказали вчені.

Раніше повідомляли, що ізраїльські археологи виявили давні артефакти під час розкопок перед будівництвом нового кварталу неподалік Тель-Авіва.

Вчені розкопали кухонне приладдя, великий винний прес та різноманітні споруди, що стосуються візантійського та ісламського періодів. Головною знахідкою стала рідкісна золота монета.

«Це перші археологічні розкопки, які колись проводилися на цьому місці, і лише частина їх була раніше ідентифікована в ході археологічних польових досліджень», – сказав археолог Тель-Авівського району Дієго Баркан.

Вкрай рідкісна знахідка – золота монета, викарбувана в правління візантійського імператора Іраклія, в 638–639 роках. До кінця правління Іраклія Візантія втратила більшу частину своєї території, зберігши переважно грекомовні землі.

URL: <https://cutt.ly/zYy3D2w>

Повідомте в загальному колі про історичну пам'ятку, про яку довідалися, застосовуючи поняття «наша ера». Чи відповідає рік, викарбуваний на монеті, сучасному літочисленню?

ЦАРГОРОДСЬКІ ДИВА

Ой, братику, як же я скучила за тобою, – дівчина на мить замовкала, пригортала малого Василика й розповідала далі.

А хлопець слухав сестрину оповідь і не вірив їй: хіба можуть насправді бути – хай навіть і за морем – золоті пташки, які співають краще за київських соловейків?

– А де ж їхні гнізда, отих диво-птахів? – хитрувато примруживши очі, спитав Василик.

– Які ж гнізда в золотих птахів, коли вони неживі?! Їх майстер-золотар зробив і повисаджував на золоті дерева, що біля трону імператорського. Коли зайшли ми до зали, то засліплені були їхнім золотосяйним блиском. Навіть княгиня Ольга здивувалася: дерева, гілочки й кожен листочок на них – звичайні, та чомусь не зелені, а золоті. І пташки – точнісінько такі, як у наших гаях, тільки з чистого золота. Аж тут імператорський трон почав підноситись угору. Затріпотіли крильцями й застрибали золоті соловейки. Раптом – гр-р-р...

Від несподіванки Василик зіщулювся й сильніше притулювся до сестри.

– То справді було страшно. Я просто залякла від жаху, – розповідала дівчина. – Золоті леви, що лежали біля імператорського трону, звелися на передні лапи, розлючено засмикали хвостами й заревли. Бідолашна княгиня! Вона ж найближча до тих потвориськ!

– А що Ольга?

– Лишилася незворушною, тільки на якусь мить усмішкою блиснули очі.

– Ото по-нашому. Добре було б, якби княгиня нагадала чужинцям, як колись воїни-руси нажахали Царгород. Чув я, що за Олега, якого звать Віщим, пішла з Києва дружина в похід за море. Та перетнули візантійці вхід у свою гавань величезним ланцюгом, прикріпленим до кам'яних веж на берегах затоки Золотий Ріг. Тоді Олег наказав витягнути лодії та поставити їх на колеса. І побачили в Царгороді небувалу річ: під напнутими вітрилами кораблі русів щодуху летіли суходолом до міста. Зажадали миру тоді заморські краї, згодилися сплачувати Києву велику данину. Невже забули?

– Ох, і мудрий ти став, брате. Певно, що не забули. Якби зневажали нас, хіба приймали б так урочисто княгиню з усім її почтом?

Дівчина, дочка поважного київського боярина, тільки-но повернулася з Царгорода, де перебувала разом з княгинею Ольгою. Вражень від подорожі було не на один вечір. Прибувши до Царгорода на початку літа, київське посольство чекало на зустріч з імператором аж до вересня. Після першого прийому, 9 вересня, було призначено ще один – на 18 жовтня. Чого тільки не

побачили наші мандрівники! Це й велелюдні царгородські базари, де продавалося все, чого забажає душа: коштовні прикраси, різноманітна зброя, коні, гаптовані сріблом і золотом різнобарвні шовкові тканини, килими, солодоці й прянощі. І розкішні мармурові палаци, і величні, неземної краси храми.

Особливо вразив русів головний собор Царгорода – Софійський. Розташований у центрі візантійської столиці, він був призначений для імператорських церемоній. Усередині собор прикрашали полірований мармур, різьблені колони, безліч виробів зі срібла, золота, коштовного каміння. Надзвичайне враження справляв урочистий хоровий спів під час церковних відправ.

Не могли не вразити киян і вуличні урочистості на чолі із самим імператором та різноманітні вистави – виступи мандрівних акробатів, музик, фокусників. Приголомшували й самі вулиці. Вони були забудовані кількоповерховими мармуровими будинками, мало не на кожній з них височів храм.

– Знаєш, Василицу, коли б я не побувала там, то, певно, сама не повірила б у всі царгородські дива. Тримай дарунок, – дівчина розгорнула тонко мережану шовкову хусточку й поклала братові в долоньку маленького хрестика. – Хай буде тобі дороговказом у краях заморських. Батько казав, що з весною рушиш до Царгорода і ти – у науку.

(Оксана Данилевська)

Мініатюра з Радзивілівського літопису про похід князя Олега на Царгород. XV ст.

Княгиня Ольга з дарами перед імператором у Царгороді. Мініатюра з Радзивілівського літопису. XV ст.

Що ви дізналися про перебування княгині Ольги у візантійській столиці? ● Поміркуйте, що вона могла подарувати візантійському імператору. Якби вас запросили на їхню зустріч, що би ви подарували (з перспективи сучасності)?

П'ЯТЬ ХВИЛИН, ЯКІ ВРЯТУВАЛИ МІСТО ЛЕВА

Минуле кожного міста оповите легендами. Має їх і Львів. Одна з них пов'язана зі спорудою, зображення якої вміщене в усіх туристичних путівниках містом та на пам'ятних листівках. Це монастир Бернардинів. У XVII ст. замість зруйнованої дерев'яної церкви почали споруджувати храм святого Андрія з цегли. Серед архітекторів був і Павло Римлянин, будівлі якого до сьогодні лишаються візитівкою Львова. Разом з монастирем храм створював оточену ровом фортецю, що прилягала до мурів міста поруч із Галицькою брамою.

Найвизначнішим елементом комплексу була старовинна вежа – заввишки 38 метрів і з годинником на верхівці.

Щовечора, коли стрілки годинника вказували на сьому годину, зачиняли міські брами. За роботою годинника стежив ченець. Одного разу, піднявшись на вежу, він побачив, що до мурів міста наближаються лави завойовників. До сьомої години лишалося п'ять хвилин. Що було робити? Як сповістити мешканців міста про небезпеку? Як завадити нападу? Ченець не розгубився: він перевів велику стрілку годинника на п'ять хвилин уперед – саме на ту вечірню годину, коли зачиняли міську браму. Щойно пролунали дзвони – і важку ковану браму було замкнено. Нападники не встигли. Хоч ім'я рятівника легенда не зберегла, проте кілька століть поспіль годинник на вежі Бернардинів квапився на п'ять хвилин – на ті щасливі п'ять хвилин, які колись урятували місто.

Бернардинський костел і монастир
на літографії Карла Ауера.
Перша половина XIX ст.

Бернардинський монастир.
Сучасна світлина

КАЗКА ПРО КОРОЛЕВИЧА ТА КОЗАКА КОТИГОРОШКА

Колись давно, відколи п'ять сотень літ сплигло, жив-був королевич Ян. Дістались йому від батька у спадок величезні володіння. І радів би Ян таким статкам, коли б не обов'язок їх захищати. За тих часів що шляхетнішим був чоловік, то завзятішим мав бути вояком – так велів давній шляхетський звичай. Отож мусив королевич очолити військо. Звісно, він був лицарем що треба й ніколи не став би вагатися, підносячи меч. Особливо, коли б ворог насмілився зазіхати на столицю королівства або на землю його предків. Та часи тоді були мирні. Ніщо не загрожувало ні столиці, ні самому королевичу. А військо придворні радники спорядили за тисячі далей од палацу – до південного кордону королівства, щоб покласти край нападам ординців на тамтешні землі. Так опинився Ян у степу за дніпровими порогами – у Дикому Полі. Диким той степ називали тому, що був він безлюдним: жодного міста або хоча б села. Від обрію до обрію – скільки сягало око! – гойдались зелені хвилі незайманих степових трав. Лиш де-не-де мріли степові кургани – хтозна-коли й ким насипані.

– Чи не казковий Змій понагортав оті насипи? – порушив тишу королевич, вказуючи на степовий краєвид.

І тільки вимовив слово „змій”, як потемніло небо, здійнявся вітер, покотив степом стовпи пилу. За мить у повітрі свистіли чи то сотні невидимих батогів, чи то й справді змієві крила.

Здалося королевичу, що підхопила його шалена сила й понесла у безвість. Чи летів, чи не летів королевич, а впав так, що аж земля загула. Спробував устати, проте хвиля гарячого повітря збила з ніг. Раптом чує королевич дзвін криці. Розплющив очі – меч над його головою. Жар, мов із печі, пахнув в обличчя, а далі все потонуло в мороку забуття.

Оговтався королевич у незнайомому товаристві. Двоє міцних парубків порядкували біля якоїсь химери з кількох діжок, поставлених одна на одну, ще один куховарив. Нікого зі шляхетського війська поряд не було. Та й скільки минуло часу від незвичайної пригоди, королевич точно сказати не міг: сутеніло, а на обрії висіли руді хмари. Дивно, що його не роззброїли, тож королевич, спершися на руків'я меча, підвівся.

– Охолонь, братику, і меча свого марно не труди, – почув од багаття.

– Що ви за люди? – спитав королевич. – І яке лихо спіткало шляхетський загін?

– Люди ми в бувальцях бували. Козаки. Чув про таких? – привітав королевич кашовар. – А лицарство твоє – у лютого змія в полоні. Дякуй Богу, що сам урятувався.

– Що за дурниці верзеш, козаче? Який іще змій?

– Той, що споконвіку в степу владарює, людей тисячами в полон забирає і якому кочові орди служать.

– Ну то так і казав би, що орда.

– Не так той пан, як панській служки. Коли б не орда, то й змія, видно, не було б.

– Говориш загадками, – урвав королевич. Розкажи краще, де королівський загін і чому я маю теревені слухати, навіть не знаючи твого імені.

– Хочеш, називай мене Котигорошком. А про лицарів твоїх знаю тільки те, що в полоні вони в ординців. Тебе ж урятовано, бо тримали найшляхетнішого бранця людолови окремо.

– Як собі знаєш, Котигорошку, а загін мій мусимо врятувати, – сказав королевич.

– Хіба я не те саме казав, – відсърбуючи страви, погодився кашовар. – Ось тільки фігуру запалимо, щоб вістку про орду подати. А тоді – на коні, зберемо козаків і, як поталанить, визволимо полонених.

За кілька хвилин піраміда з діжок зайнялася, викидаючи в небо ядучу кіптяву: козаки подавали сигнал тривоги. Тепер королевич зрозумів, який жар та сморід паморочив йому голову. Незабаром зібралося чимале козацьке військо й звільнило бранців. Про подробиці того походу ще довго гомоніли в королівському палаці. Через сто років по тому в одній книзі про події 1489 року розповідалося, що польське військо на чолі з королевичем Яном Ольбрахтом, майбутнім правителем Польсько-Литовської держави, змогло просуватися в південних степах завдяки лише тамтешнім козакам. Це була перша згадка про українських козаків у писемних історичних джерелах.

(Оксана Данилевська)

§ 14. Історична карта

РІЗНОМАНІТТЯ КАРТ

Зі шкільних уроків ви знаєте про географічні та історичні карти. Проте чи спадало вам на думку, що подавати за допомогою карт можна найрізноманітнішу інформацію? Створення карт називають картографуванням, а науку, що досліджує, як це робити, – картографією. Професійні картографи вміють передавати на умовних зображеннях земної поверхні закономірності, непомітні на перший погляд. Переконайтеся в цьому, розглянувши кілька прикладів незвичайних карт України.

Карта з гербів та прапорів областей України

У 2015 році ця карта увійшла до Книги рекордів України як вишиванка, до створення якої долучилася найбільша кількість людей. До її виготовлення доклали зусилля понад 6 тис. українців з усіх областей нашої країни.

Джерело: discoverukraine.com.ua

Україна вишивана

Усі знають, що вишиванка – основний елемент українського національного костюма. Проте не всім відомо, що в кожному регіоні України для оздоблення одягу використовували свої орнаменти. Довідатися про традиційні в певних місцевостях візерунки для вишивки можна з карти, яку

створили громадські активісти з Тернопільщини, залучивши небайдужих з усіх регіонів України.

Джерело: novadoba.com.ua

Карта писанок України

Як і створення вишиванок, виготовлення писанок є однією зі стародавніх традицій українців. У кожному регіоні орнаменти і кольори, які обирали для писанкарства, відрізняються.

Джерело: postcard-ua.livejournal.com

Карта діалектів та говірок України

Діалект – місцевий різновид загальнонаціональної мови. Різноманітні говірки існують у кожній країні, вони підкреслюють місцевий колорит певного регіону та формують культурне розмаїття.

Джерело: discoverukraine.com

Карта автомобільних знаків

Якщо ви любите мандрувати Україною автомобілем, то, певно, звертали увагу на номери інших авто. За літерами на них можна зробити висновок, з яких областей нашої країни вам трапилися попутники. Інформацію про це узагальнено на поданій карті.

ЛУЦЬКИЙ ЗАМОК

З-поміж пам'ятних місць Луцька найбільше вражає стародавній замок. Величний і суворий, він нагадує легендарного лицаря, бо саме лицарських часів сягає його історія. Було це шість із половиною століть тому. Володарем Волині став литовський князь Любарт. Мав цей литовський лицар, як і належить князям-воїнам, тверду вдачу: оселившись у Луцьку, він аж ніяк не збирався втрачати його. Тому й наказав зміцнити замок, будівництво якого розпочав іще син Данила Галицького Мстислав. За Любарта в Луцькому замку на три-чотири метри вивищилися стіни, ще один ярус-поверх з'явився у вежах. Власне, замок набув вигляду неприступної фортеці. Згодом він зазнавав перебудов, але загальний вигляд його не змінився. Ось чому його й досі називають *Любартовим*. Ім'я того князя має також і головна вежа – *Надбрамна*.

Надбрамна вежа (Вежа Любарта)

Луцький замок з висоти пташиного польору

Луцький замок береже ім'я ще одного історичного діяча. Приховане воно в назві Стирової, або Свидригайлової, вежі. Нащадок литовського князя Ольгерда князь Свидригайло правив Волиню впродовж 1440–1452 рр. Протягом десяти років він очолював повстання білорусько-української знаті проти Польщі. За свідченням літописця, «князі руські та бояри посадили князя Свидригайла на велике княжіння Руське». Втративши союзників і снагу до боротьби, князь скорився долі та оселився в Луцьку.

ЛЕГЕНДИ СТАРОГО ЗАМКУ

Михась ішов лісами вже третю добу. Звісно, час од часу він зупинявся, щоб перепочити, обстежити шлях, назбирати ягід, уполювати зайця чи пташку. Лісу хлопець не боявся, бо в ньому виріс. Скільки себе пам'ятав, цей предковічний¹ волинський ліс усе гув довкола, дихаючи терпкою смолянистою вологою. Та й ішов хлопчина не сам, тягнув за собою на ланцюгу ведмежа Волоханя. Правду кажучи, через це ведмежа Михась і зважився на похід від рідного села до княжого Луцька. Утім мав хлопець й інші підстави, щоб піти з села на пошуки кращої долі. Бо жилося Михасеві не солодко. Багато літ у краї не було миру. У князівських усобицях² чимало простолюду полягло, серед них, певно, й Михасів тато, який і досі не повернувся з княжої дружини³.

Хлопець ріс самотою. А що змалку не був спритним та вправним, усе нездужав та ще й на праву ногу накульгукував, однолітки дружбу з ним не водили. Тому хлопець пропадав у лісі: знав кожну травину-зелину, вмів упізнавати птахів з голосу, чув звіра задовго перед тим, як бачив його. Якось підібрав у лісі кволе ведмежа. Спершу заходився відгодовувати. А потім потроху навчив усіляких виграшок⁴: бити поклони, перекидатися через голову, стрибати навприсядки. У селі з Михася сміялися: мовляв, ледащо росте з хлопця. Та йому дарма до тих балачок, бо ж ніхто, крім нього, не знав, що в князівському замку повно навчених звірів, які під час бенкетів княжих гостей тішать. Михась про це довідався від мандрівних музик-скоморохів: розказували, що один князенко на Волині в себе при дворі навіть верблюдів тримав.

Так міркуючи, Михась дістався-таки княжого замку, щоб найнятися на службу разом з Волоханем. Біля брами товклися люди, стояло кілька возів, навантажених мішками, кошиками, діжками, клунками – видно, доправляли до княжого столу харчі. Піднімаючись вгору до замку, Михась чув, як чоловіки бідкалися про напади вовків на продовольчі обози. „Якщо не втрапимо за браму до вечора, – гомоніли селяни, – то куштуватимуть наших хлібів-медів не князі й бояри, а вовки-сіроманці”.

– Ет, Волоханю, доведеться нам з тобою інші ворота до замку шукати, бо як годувальників не пускають, на що нам сподіватися, – Михась потріпав ведмежа за вухом. Тут хлопець помітив, що від шляху праворуч виляса стежка.

¹ *Предковічний* – дуже давній, такий що був за предків – дідів-прадідів.

² *Усобиці* – розбрат і чвари між князями за землі та владу, що виявлялися у військових походах одне проти одного.

³ *Дружина* – військо князя.

⁴ *Виграшка* – розвага.

Ступивши кілька кроків, Михась опинився в полоні чагарів. Якись колючки вчепилися за ноги, гостра тернина боляче вп'ялася в плече, по обличчю хльоснули цупкі пагони.

– Дивно, волоханю, стежка вторована, а хащі такі, мов тут не ходжено, – поділився думками Михась і сильніше смикнув ланцюга. Бо й з ведмежам коїлось щось дивне: стало вперте й полохливе, тож доводилося мало не тягнути його.

Несподівано стежка зникла й Михась опинився просто перед височезним муром. Стояла німа тиша. Десь хруснула гілка. Покотився камінець. І раптом кроки, старече дихання. Наступної миті хлопець побачив князя. У тому, що це був саме Свидригайло, хлопець не мав жодного сумніву: високий, кремезний, з розкуйовдженим сивим волоссям, він спирався не на палицю, а на меч. А про те, що Свидригайло меча з рук ніколи не випускав, знали на Волині всі.

Князь піднімався з яру іншою стежиною й не міг бачити хлопця. Не міг він бачити й пари хижих очей, що чатували за ним з чагарів. Михась теж не бачив звіра, проте відчув його, збагнувши, чому так дивно опирався Волохань. Свидригайло пройшов іще крок, ось його плечі вже видно з яру, а он і вовчисько, готовий стрибнути...

– Меч! – тільки й устиг гукнути Михась.

Лише раз майнула сталева блискавка. Князя врятовано.

– Звідкіля, хлопче, ти тут узявся? І чого верещиш, як немовля? – прогримів князь, а тоді, помітивши ведмежа, засміявся: – Хай йому грець. Думав лицар, а тепер бачу штукар¹. Та дарма, мушу віддячити за порятунок.

– Ні, ясновельможний князю, я не музіка. Тільки хотів ведмежа своє приручене до замку віддати. У селі йому не гоже бути.

– Що не гоже, то не гоже, – погодився князь. – Так само, як лицарю не гоже без меча ходити, а князю без війська свого. Мені, хлопче, як твоєму ведмежаті, час гіднішого місця шукати, бо вже й звірові сам не можу ради дати. Ходім, кликуне, проведу тебе до замку. Маю тут таємний хід.

З печери Михась потрапив просто до вежі – не тієї високої Надбрамної, що саме сповіщала дзвоном про вечірню пору, а нижчу й затишнішу Стирову. Звідти князь показав Михасеві волинські обрії, що їх мечем обстоював стільки літ.

– Отак колись виглядав у бійниці², свого небожа³ лицаря над лицарями, князя Хороброго. Шляхетний і завзятий, він був надією польського короля, йому пропонували чеську корону, а він обрав лицарську звитягу, хоч з дитинства був кволим та немічним, – розповідав Свидригайло. – Став на мій

¹ *Штукар* – витівник, клоун.

² *Бійниця* – отвір у стіні замку, фортеці для стрільби.

³ *Небіж* – племінник.

бік, коли хотів я і Волині, і Київщині, і Чернігівщині, і Поділля волю здобути. У вирішальній битві на річці Святій він був полководцем, моєю надією. Бився як лев, та не судилося. Коли б тоді не смерть хороброго, думаю, по-іншому склалася б і доля битви, і доля цього замку. Бо тепер – бути йому на сторожі минулого. Берегти легенди.

Так і залишився Михась при дворі. Став на службу хранителя замку. Князь Свидригайло називав хлопця Кликуном за той рятівний зойк. Розповів йому про всі свої лицарські виправи, хотів навчити орудувати мечем, та Михась відмовився.

– У мене ж є Волохань. Краще, – казав – берегтиму легенди. Вони тут у кожній цеглині.

Багато-багато років по Свидригайловій смерті бачили Кликуна то у вежах, то на подвір'ї. Кажуть, що й досі чути його кроки у верхніх галереях. Декому часом здається, що він кличе своє ведмежа. А тим, хто вірить у легенди, з'являється образком на давній цеглині – маленьким чоловічком, що відчайдушно гукає з мороку минулого.

(Оксана Данилевська)

Луцьк у часи середньовіччя (за реконструкцією Петра Троневи́ча)

ОЧИМА ЧУЖОЗЕМЦЯ

Багато чужинців відвідувало Україну. Різні шляхи приводили їх до козацького краю. Одні подорожували, інші йшли війною, а були й такі, що потрапляли на береги Дніпра, виконуючи різноманітні службові доручення.

– Чи сподівалися ви коли-небудь, що доля закине вас на Дніпро?

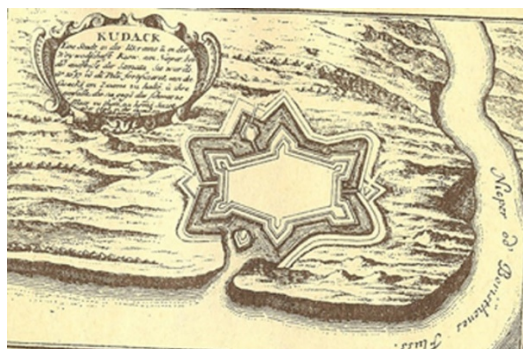
– Був час, коли я й назви такої не чув.

Так перемовлялися, спостерігаючи за будівництвом фортеці над Кодацьким порогом, два офіцери-французи – найманці польського короля. Проте один із них, інженер, не дуже уважно провадив розмову, його думка була зосереджена на чомусь іншому. Помітивши неуважність співрозмовника, інженерів приятель спробував пожартувати:

– Вигадуєте пристрій, який зробив би вашу фортецю неприступною для козаків? Поспішайте: польський король оголосив винагороду тому, хто здолає запорожців. Якщо ж пощастить вам, Боплане, то станете найбагатшою людиною у світі, бо ж і за будівництво цієї фортеці вам добре платять.

Однак й на такий жарт інженер не відповів. Балакучому ж офіцерові кортіло потеревеніти, а тому він вирішив зачепити інженера за живе:

– А їх, запорожців, не так уже й легко буде перемогти. Бо не лише відчайдушність і сміливість притаманні цим людям, а й глибокі знання сучасної військової техніки. Скажімо, чи чули ви, що козаки мають підводний флот?

План Кодацької фортеці Гійома Левассера де Боплана. 1635 р.

Запитання влучило в ціль. Про техніку інженер Боплан міг говорити годинами. То ж охоче розповів своєму приятелю все, що встиг дізнатися про зброю січовиків. А оскільки запитання стосувалося флоту, то й почав інженер саме з нього.

Він розповів передусім про те, що море для козака – головне випробування: справжнім козаком вважався той січовик, який побував на морі; джуру, який брав участь у морському поході, одразу ж записували до козацького війська.

– Невеличкі, легкі козацькі човни-чайки, – вів далі Боплан, – чудово пристосовані для боїв проти турків. Що ж до підводного флоту, то я казав би про вміння триматися під водою. Тут козаки, справді, вдаються до здавна

узвичаєних поміж ними хитрощів: тримаючи в роті довгу порожнисту очеретину, вони тривалий час можуть перебувати під водою непоміченими.

Захопившись, інженер почав розповідати про іншу зброю козаків:

– Великої сили козацтву надає артилерія. Кажуть, що на Січі постійно є п'ятдесят гармат, що їх запорожці переховують у плавнях.

– А хто ж виготовляє ті гармати? – поцікавився співрозмовник Боплана. – Адже серед козаків немає інженерів.

– У тому-то й річ, що козаки – майстри на всячину. Вони власну зброю виробляють самі, дбаючи не тільки про технічну досконалість, а й про її зовнішній вигляд. Їхні рушниці, пістолі, шаблі – неперевершені витвори мистецтва.

– Подейкують, що козаки воюють не лише рушницями та списами, а й лопатами?

– Так, – продовжував Боплан, – про запорожців кажуть, що немає у світі війська, яке вміло б краще будувати шанці, ніж вони. Та чи не найбільший винахід козаків – польовий табір, який вони використовують для оборони степу. Влаштовується такий табір дуже швидко – ставляться колом вози,

з'єднуються ланцюгами, а навколо них викопують рів. Такий козацький табір може тижнями тримати облогу.

– Ви не марнуєте часу, інженере. Король був би вам вельми вдячний за таку вичерпну інформацію. Здається, поляки збираються воювати з козаками, власне, тому й розпочали будівництво Кодацької фортеці.

– Що ж, коли розпочнеться війна, то козацьке військо не поступиться польському.

Інженер Боплан пробув в Україні сімнадцять років. Повернувшись додому, до Франції, він написав книгу «Опис України», у якій докладно розповів своїм землякам про побачене в козацькій землі. Для багатьох європейців ця книга стала провідником до незнаного краю, викликала захоплення мужніми запорожцями, їхнім завзяттям у боротьбі за волю.

(Оксана Данилевська)

Підготуйте розповідь про військову вправність козаків за планом: а) море для козака – головне випробування; б) козацька артилерія; в) польовий козацький табір-фортеця. ● Яка книга є важливим джерелом знань про військову майстерність козаків? Чому вона мала надзвичайну популярність у Європі?

КОЗАЦЬКОГО ЦВІТУ ПО ВСЬОМУ СВІТУ

Надворі стояла сльотава¹ осінь. Вона виплакала, здається, всі сльози, змила ними яскраві рум'яні осіннього листу, й важко дихаючи вологим повітрям, зажуреною сухітницею поволі сновигала спорожнілими віденськими вулицями. Поодинокі перехожі, відчуваючи на собі її згасаючий погляд, поспішали: швидше б потрапити до затишного й теплого місця. Тож не обминали відчинених дверей невеликої кав'ярні.

– Сідайте, пане добродію, поближче до вогню, – гостинно запрошував плечистий чоловік з густими вусами, неодмінно пропонуючи кухлик кави.

Змерзлі перехожі радо приймали запрошення господаря, проте від кави відмовлялися: надто чудернацьке питво. Знайшовши прихисток від негоди під дахом кав'ярні, більшість відвідувачів насолоджувалася теплом і щирою розмовою.

Але траплялися серед них і такі, яким прийшовся до смаку запашний напій. Вони трималися гуртом, почувалися впевнено, щоденне кавування зробило їх добрими друзями. Такого похмурого дня їхні жарти й бадьорість викликала справжні заздрощі.

– І як вони можуть вживати оте турецьке зілля? – з подивом і навіть обуренням запитував один випадковий відвідувач в іншого, уважно стежачи за веселим товариством.

Віденці добре пам'ятали торішню облогу рідного міста турками. Небезпека була надто велика, лише відчайдушна сміливість якогось чужинця порятувала їх тоді. І кожного разу гнівом спалахували їхні серця, коли щось нагадувало про завойовників.

– До речі, а хіба ви не знаєте, хто господар цієї кав'ярні? – звернувся до новаків один із веселих молодиків, помітивши настороженість у їхніх поглядах.

Новаки спантеличено мовчали.

– Ганьба віденцям, що не знають своїх героїв, – з докором зауважив молодик, підносячи до рота кухлик із гарячою запашною кавою.

Виявилося, що усміхнений господар кав'ярні саме й був тим відважним чужинцем, який порятував Відень. Звали його Юрієм Кульчицьким.

Народився він у селі Кульчицях неподалік Самбора², юнаком подався на Січ. В одному з походів козакові Кульчицькому не поталанило: потрапив до

¹ *Сльотавий* – сирий, з дощем або мокрим снігом, з багном на землі.

² *Самбір* – місто в Львівській області.

турецької неволі. Зазнав він немало поневірянь, а згодом норовиста доля занесла його до Відня.

– Як же ви наважилися, пане Юрію, на такий зухвалий учинок: йти просто через турецький табір? – запитували вражені відвідувачі.

– Козацький звичай не велить сидіти склавши руки, коли знаєш, що можеш зарадити лихові. Адже, перебуваючи в неволі, я добре вивчив турецьку мову, знав турецькі звичаї. Хто з віденців міг похвалитися такими знаннями? Отож, коли виникла потреба нести листа до союзників, я й вирішив спробувати: перебрався на турка, удаючи з себе військового крамаря, узяв із собою вірного товариша, і разом із ним ми рушили до ворожого табору.

– Кажуть, що якийсь турок у таборі вас кавою частував?

– Було й таке, – усміхнувся Кульчицький. – Бо вже звик я до цього напою в неволі, уподобав його, то ж ніяк не зміг відмовитися.

Коли місто звільнили, вирішила міська влада нагородити хороброго козака. Та відмовився він від коштовних дарунків, попросивши собі тільки всю каву, що захопили у завойовників. «Який же дивак цей запорожець», – гомоніли віденці.

А незабаром Юрій Кульчицький запросив мешканців міста до своєї кав'ярні. То була перша віденська кав'ярня.

Минули роки. Мешканців австрійської столиці вже не дивує густий аромат чужоземного напою. Став він звичним і буденним. Але за щоденними турботами не загубилась пам'ять про героя та першого у Відні кавовара – українського козака Юрія Кульчицького. Вулиця його імені, пам'ятник – це подяка порятованого міста.

(Оксана Данилевська)

Портрет Юрія Кульчицького.
Невідомий художник. XVII ст.

Пам'ятник Юрію Кульчицькому
у Відні (сучасна світлина)

ЧАРІВНЕ ПЕРО

Як швидко за роботою промайнула ніч! Самійло Величко відклав перо, підійшов до вікна, щоб укотре помилуватися пробудженням дня. Та шкода стало тихої ночі: вона подарувала йому спокій і працю. Тому й не відчиняв вікна, аби надовше затримувати зоряну полонянку. Але ранок вабив дедалі дужче. Самійло уявив, як крізь тумани променіє східний краєчок неба, народжуючи сонце, і таки не втримався – рвучко відчинив вікно.

Та що це? Замість ніжних зволжених променів до кімнати залетіло щось сиве, кошлате й страшне. Воно затулило собою ранок, сховало до широких кишень промінь світла й сіло в кутку.

– Хто ти? – запитав стурбований Величко.

– Твоя сліпота, – зареготала сива потвора. – Невже працюючи ночами, ти сподівався, що я забарюся?

Він знав раніше, що вона неодмінно прийде. Тому й поспішав, щоб закінчити великий літопис історії України. Але чому це сталося так швидко й несподівано?! У розпачі торкнувся очей. Гарячі повіки дрібно тремтіли, але те, сиве, нікуди не відходило.

Підійшовши до столу, навпомацки знайшов перо. Пригадалось, як малим хлоп'ям уперше взяв його до рук.

– Оце, козаче, буде твій найвірніший товариш, – ховаючи посмішку у вусах, мовив запорожець і простягнув малюкові перо. Хлопчик образився, скривив губенята й зайшовся плачем: його забавка порівняно з дарунками для інших була зовсім дитячою.

– Не годиться козакові плакати, – поважно мовив січовик. – Перо це надзвичайне. У вправних руках буде воно гострішим за шаблю».

Відтоді Самійло з пером не розлучався. Скільки літ служило воно йому вірою й правдою! Не зрадило ні під час навчання в Києво-Могилянській академії, ні тоді, коли отримав посаду в гетьманській військовій канцелярії. А тієї далекої ночі, коли словами «Передмова до читальника» відімкнув таємничі двері минулого, з пером сталося й справді щось неймовірне. Здавалося, воно вело за собою не тільки руку, а й думку, спонукаючи з усіма подробицями відтворювати на сторінках «Літопису» славу історію козацтва.

Що тепер твоя вправність, – сумно зітхнув Самійло, беручи перо. – Підступна хвороба назавжди розлучила нас.

Та тільки-но перо відчуло дотик знайомих пальців, сталося диво: враз спалахнуло яскраве світло, відганяючи геть сиву потвору.

Отож здійснив свою мрію Самійло Величко: створив всепам'ятну книгу, де кожен рядок – свідчення звитяжної слави козацької України. А що писана та книга чарівним пером, то й силу має дивовижну: хто прочитає її, той назавжди позбудеться байдужості до минулої рідної землі.

(Оксана Данилевська)

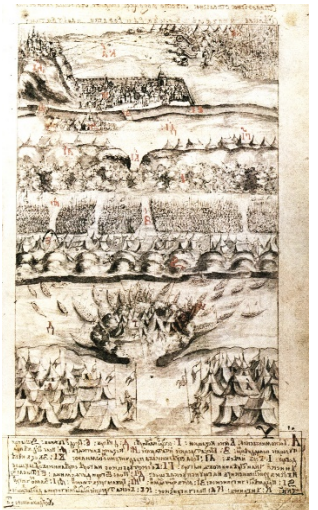
1

2

3

4

Сторінки з Літопису Самійла Величка – пам'ятки, у якій висвітлено події української історії від середини XVII до початку XVIII ст.: 1) титульний аркуш; 2) портрет гетьмана Івана Виговського; 3) портрет гетьмана Івана Самойловича; 4) схема облоги Чигирина

§ 18. Видатні українські історики

УКРАЇНЬСЬКА МАНІФЕСТАЦІЯ

Київ нагадував весняну річку. Щохвилини його вулиці залюднювалися більше й більше: бурхлива повінь революції витягала із затишних осель навіть літніх господиень. Рвучкий березневий вітер надимав вітрила жовто-блакитних прапорів, підхоплював недбало полишені ранкові газети й розносив новину до найвіддаленіших куточків міста: «Всі на українську маніфестацію!». Саме з таким гаслом з'явилася того дня – 19 березня 1917 р. – перше число нової київської газети «Вісті з Української Центральної Ради».

– Діду, йдіть-но краще з дороги, – жартували юнаки-гімназисти, звертаючись до сивого, вибіленого, мов зима, селянина, який розгублено позирав то на заюрмлені вулиці, то на газету, що її підняв був з бруківки.

– Що воно за причина така, – бурмотів сам до себе старий, – людей багато, а спитати ні в кого.

– То питаєте в нас, діду, але спершу відійдіть з дороги, – вигокувала молодь.

– Приїхав, синочки, я здалеку, хочу перед смертю поклонитися святій київській землі, подивитися на предивні наші церкви. Тепер шукаю храм Святої Софії.

– Вам щастить, діду, бо й ми туди прямуємо. Давайте ваші клунки й рушаймо разом.

– Як не жартуєте зі старого, то пристану до вашого гурту. Може, між молодими й сам помолодшаю.

За кілька хвилин їх захопив багатотисячний вир киян. Незабаром селянин зовсім оговтався й розпитував гімназистів про всі київські новини.

– Перше, про що мені скажіть, хлопці, – так це про сьогоднішній день. Куди йдуть усі ці люди?

– А ось читайте, діду, – відповів один гімназист і вказав на великий заголовок у газеті, яку все ще тримав старий, – «Українська маніфестація».

– Що воно – ота маніфестація?

– Це ми з вами, діду, і весь люд, що поруч нас. Вийшли на вулиці на заклик Української Центральної Ради, бо хочемо господарювати у власній хаті самі.

– Чув, що в Росії немає вже царя. То, може, й справді Україна вирветься на волю?

– Тому-то й треба підтримати Центральну Раду: хай у світі знають, що маємо свій уряд, якого народ поважає. Тоді легше буде домовитися із сусідами, домогтися визнання ними права України на незалежність.

– То що, вже маємо свій уряд – Центральну Раду?

– Якщо ми підтримаємо Центральну Раду, віддамо за неї свої голоси, то вона, безперечно, незабаром стане нашим урядом.

– Велику справу робите, хлопці.

– Так і ви з нами. Зараз підійдемо до міської думи. Там матиме слово голова Центральної Ради Михайло Грушевський. А звідти попрямуємо до Софії – на народне віче.

Сотні жовто-блакитних прапорів майоріли над Києвом. Стотисячна українська маніфестація наближалася до Київської думи. Там зі словами вітання звертали до людей найвищі достойники міста. І раптом – усе затихло. Піднесений голос закликав громаду:

«Присягнімо під прапором Шевченка, що будемо боротися й не складемо зброї, аж поки не виборемо рідному краю волі!».

– Оце, діду, і є Михайло Грушевський – голова Центральної Ради. А що важить його слово – дивіться самі.

На якусь мить запала врочиста тиша. А потім сталося неймовірне: люди як один стали на коліна, підняли руки вгору й заприсягли. Передні лави підхопили Грушевського на руки й понесли на другий поверх думи, на балкон,

і звідти показали його народові. З тисяч грудей враз вихопилося: «Слава батькові Грушевському!».

– Не богатир, а яку силу має! – сказав селянин.

– Коли б нам усім його мудрість... Михайло Грушевський – найшанованіший український учений-історик, зі студентських літ досліджує історію нашого народу. Він переконаний, що українці гідні мати свою державу. Ось чому, не вагаючись, Грушевський погодився очолити Центральну Раду.

– Воно й добре: Україні потрібні розумні голови, – міркував старий.

– Чекали в Києві на приїзд Грушевського з нетерпінням. Центральна Рада утворилася, коли професора ще не було в Україні: не повернувся із заслання. Коли ж, нарешті, приїхав на Батьківщину, то дізнався про своє обрання головою Української Центральної Ради. І тоді з гордістю сказав: «Це для мене найбільша честь, якої я коли-небудь зазнавав».

...Колона маніфестантів наближалася до Софії Київської. Там, як і за княжих часів, мало відбутися народне віче. Над майданом вільно майорів український прапор, приточений до булави Богдана Хмельницького. Кияни та гості з усієї України вітали ухвалу Центральної Ради.

– Щасливий я, хлопці, що побачив Святу Софію такого дня, – обіймаючи гімназистів, розчулено мовив селянин. – Повезу додому віру, що за вільну Україну стоятимуть мільйони.

(Оксана Данилевська)

Розкажіть, про яку подію ви довідалися з оповідання за планом: 1) заклик Української Центральної Ради до киян; 2) виступ М. Грушевського; 3) народне віче на Софійському майдані.

§ 19. Музеї та архіви

ІЛЛЯ РЕПІН ТА ЙОГО «ЗАПОРОЖЦІ»

Живописному відтворенню української історії присвятило свою творчість чимало художників. Один з них – Ілля Рєпін (1844–1930). Його пензлю належить чи не найзнаменитіша картина, присвячена історії українського козацтва „Запорожці”.

Цей твір відомий у двох варіантах, один з яких зберігається в Харківському художньому музеї, а інший – у Санкт-Петербурзі. Над картинами художник працював майже 12 років, прагнучи досягти правдивості, переконливості і в найдрібніших деталях. Саме тому ретельно опрацьовував історичні документи, подорожував Україною, збираючи козацькі пам’ятки.

Під час роботи над картиною Ілля Рєпін консультувався з видатним українським ученим, дослідником козацтва Дмитром Яворницьким. Учений погодився навіть позувати для образу писаря, оскільки захопився майстерністю, з якою Ілля Рєпін утілює у персонажах картини найхарактерніші риси українських козаків – прагнення волі та життєрадісність.

Запорожці. Художник Ілля Рєпін. 1880–1891 рр.

КОЗАЦЬКА СЛАВА

Лекція з історії закінчилася й студенти-першокурсники метушливо згортали конспекти. Раптом крізь гамір десь з середини аудиторії гукнув розхристаний юнак:

– Шановний професоре, а чи траплявся вам випадок, коли ви зрозуміли, що ваша слава насправді належить не вам, а козакам-запорожцям, історію яких ви так невтомно досліджуєте?

Дмитра Івановича Яворницького, видатного козакознавця, запитання зупинило майже у дверях. Хвильку повагавшись, професор як завжди тихо, майже по-змовницькому, мовив:

– Слава, дорогенькі мої, річ химерна. Мабуть, мав рацію давньоримський мудрець, коли запевняв, що справжня слава в тім, щоб робити те, що гідне бути описаним, і писати те, що гідне бути прочитаним...

Студенти вже не квапилися йти на інші заняття, а знову сиділи на лавах, затамувавши подих, бо знали, що кращого оповідача, ніж професор Яворницький, годі шукати.

– Козацька минувшина, яку я досліджую, гідна бути не лише описана, а й намальована. Те, що слава беззастережно належить цим українським лицарям, я знав завжди. Мав багато нагод у тому пересвідчитися. Та найкумедніші

випадки траплялися після того, як художник Ілля Рєпін представив на суд публіки свою знамениту картину „Запорожці”.

– Ви маєте на увазі, що консультували Рєпіна з усіх питань козацького побуту – одягу, зброї, звичаїв? – не вгавав допитливий юнак.

– Ні, бо така праця, хоч і вельми почесна для мене, навряд чи гідна опису.

– Пан професор пишається тим, що в певному сенсі став персонажем картини, – долучився до розмови інший студент. – Адже це правда, що ви, Дмитре Івановичу, позували Іллі Рєпіну для образу писаря?

– Справді, для мене велика честь ще й так прислужитися живопису. Утім, для слави це пусте. Розкажу вам, що довелося мені якось почути від таких-от студентів, як і ви.

Було це кілька років тому. Закінчивши лекції, я зайшов до бібліотеки. Зайняв вільне місце й поринув у читання. Утім невдовзі увагу мою привернули двоє студентів, що сиділи поряд. Вони весь час перешіптувалися, киваючи в мій бік. Я прислухався. „Знаєш, професор Яворницький такий славолюб! – почув я. – Вмовив Рєпіна, щоб той увічнив його на своїй картині, а тепер ще й хизується, розповідаючи студентам, що всі його впізнають. Один мій приятель розповідав, як Яворницький хвалився своїм знайомством з Левом Толстим. Каже, що їхав якось у поїзді. У купе з ним – славнозвісний письменник. Проте не встиг він відрекомендуватися, як Толстой першим подає руку. «Упізнав вас, шановний, ви писар з картини Рєпіна «Запорожці»”.

– Саме так, дорогенькі, і народжуються легенди, – все ще таємничо зауважив професор і додав: – Утім доля правди в цій оповіді є. Ілля Рєпін списав персонажів своєї картини з багатьох відомих людей, з походження українців. Серед зображених і генерал Михайло Драгомиров (його увічно в постаті кошового Сірка), і художник Микола Кузнецов (поранений в голову козак), і колекціонер-меценат Василь Тарновський (худорлявий військовий суддя в чорній шапці й золотистій сорочці). Та тільки з письменником Толстим я познайомився не через зображення на картині. Гостював у нього, бесіду мав про давню минувшину. І познайомив нас, до речі, студент.

Зала загула. Запитання сипалися зусебіч. Цікавилися і долею картини, відзначеної золотою медаллю на виставці в Мюнхені, і українським корінням художника Іллі Рєпіна, який народився на Харківщині. Та найбільше розпитували про героя картини – кошового отамана Івана Сірка.

– Чи правда, що з сотні походів, у які ходив Сірко, жодного не було програно?

– Чи правда, що коня міг на скаку спинити?

– А чи міг кошовий у степу дорогу знайти з зав’язаними очима?

– Що скажете, професоре, на таку чутку: мовляв прожив Сірко двісті десять років, а коли помер, то козаки землю на його могилу шапками носили...

Правицю ж отаманову сім років після його смерті брали в походи, вірячи, що з Сірковою рукою не знатимуть поразки.

Дмитро Яворницький усміхнувся.

– Багато легенд живе про Сірка. Запевняю вас, що шанували козацького отамана навіть його супротивники. А що вже тогочасні володарі! Листувався він і з царем московським, і з королем польським.

– То легенда про лист турецькому султанові, якій присвячено картину Репіна – не вигадка? – не вгавали студенти.

– Можливо, хтось із вас зробить відкриття, розгадавши цю загадку козацької історії. Безсумнівно лише те, що вільнолюбством, радістю та гумором, властивими запорожцям, сповнені і лист, і картина.

Студенти розходилися зі сміхом, підбадьорюючи одне одного козацькими дотепами й жартами, яких пригадали чимало. Видно й справді слава козацька – не тільки у військовій майстерності, а й у меткому слові, душевній пісні, щирому сміхові.

(Оксана Данилевська)

§ 20. Історична пам'ять

НЕСПОДІВНА ЗУСТРІЧ

Тарас Шевченко почув, що його гукають, зупинився й озирнувся круг себе, шукаючи поглядом знайомих.

– Мої вітання, дорогий друже! – добродій, давній Тарасів знайомий, щиро всміхався. – Давненько не зустрічалися, земляче.

Шевченко спробував пригадати, коли востаннє вони бачилися. Справді, давно. Ех, доле! Тепер, повернувшись із десятилітнього заслання, Тарасові щодня випадають такі зустрічі. Скільки теплих спогадів вони дарують!

– Не повіриш, Тарасе, з ким я тебе оце зараз познайомлю.

Тільки по цих словах Шевченко звернув увагу на чоловіка шляхетного вигляду, що стояв поруч.

– Прошу, – не вгавав балакучий земляк, – син твого колишнього пана Василь Павлович Енгельгардт.

Тарас пильно подивився на незнайомця. Це прізвище враз нагадало Шевченкові його давнє лихо – кріпацтво:

Автопортрет
Тараса Шевченка.
1840 р.

Автограф Тараса Шевченка. Це рукописне підписання іменем "Т. Шевченко" з довгим, витягнутим підписом наприкінці.

Автограф Тараса
Шевченка

...В тім гаю
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.

Тарас Шевченко задумливо дивився на чоловіка, що стояв перед ним, потім спокійно простягнув молодшому Енгельгардту руку й мовив:

– Великі й предивні діла твої, Господи.

– Тарасе Григоровичу, – трохи ніяковіючи, мовив Енгельгардт, – я палкий шанувальник ваших віршів. Щиро радію, що нарешті вас звільнено. Сподіваюся, не збираєтесь залишати творчості?

І знову зароїлися невеселі думки, огорнула серце туга.

Свій присуд Тарас Шевченко почув 30 травня 1847 року: «Вислати рядовим... Під найпильніший нагляд, заборонивши писати й малювати». Тоді тяжке передчуття неминучої смерті, що станеться далеко від рідної землі, отруїло його молоду душу:

І мене не мине,
На чужині зотне,
За решоткою задавить,
Хреста ніхто не поставить.
І не пом'яне.

А вже 31 травня ранком випроваджено його з тюремного каземату й посаджено на віз – почалася невесела подорож. За десять діб переїхав він майже 2000 верст. Пити, їсти, відпочивати можна було тільки тоді, як перепрягали коней: дуже вже поспішали вивезти подалі від столиці небезпечного українського поета й художника.

22 червня 1847 р. опинився Шевченко в солдатській казармі. Зміряли його, записали рядовим, дали йому номер і військовий, затісний на нього, одяг. «Ти за політичну справу потрапив у солдати?» – ніби й тепер чує запитання офіцера. «Так», – відповів. – «Не – “Так”, а “Точно так, ваше благородіє!”» – вдарила, мов батогом, вимога.

«Немає гірше, як неволя!» – віршам звіряв свій біль, свою тугу. «До того ж, – записав у щоденнику, – мені заборонено малювати. Одтято найблагороднішу частину мого вбогого життя. Трибунал під проводом самого сатани не спромігся б на такий холодний, нелюдський присуд...».

Шевченко-солдат.
Автопортрет.
1847 р.

Так і не почувши відповіді, Енгельгардт вибачився й попрощався. Тарас Шевченко попрямував до своєї майстерні. Дорогою пригадав той день, коли його було викуплено з кріпацтва. Клопотаннями друзів було зібрано потрібну суму грошей – 2500 карбованців. Саме за стільки продали портрет Василя Жуковського роботи Карла Брюллова. Так Енгельгардт отримав гроші й написав відпускну. Сталося це 22 квітня 1838 року. Тарасові було тоді 24 роки. І той день став найкращим у житті. Тепер він вільний, тепер йому скрізь двері відчинені, тепер він може навчатися малювати!

Портрет поета
В. А. Жуковського.
Художник К. Брюллов.
1837–1838 рр.

Коли пошили новий одяг, Шевченко пішов із Сошенком реєструвати акт визволення.

Наступного дня о 10-й годині він зустрівся з Брюлловим. Відтоді почав відвідувати Академію мистецтв на кошти Товариства заохочування художників. А ще писав вірші.

Під кінець 1838 р. познайомився він з дідичем з Полтавщини Петром Мартосом, який замовив власний портрет акварельними фарбами. Одного разу, прийшовши на позування, Мартос побачив на підлозі надірваний аркуш. Піднявши його, прочитав вірші:

Червоною гадюкою
Несе Альта вісті...

Зацікавившись цими рядками, Мартос довідався, що в молодого художника чимало віршів – має їх повну скриньку під ліжком. Згодом, 1848 р., коштом Мартоса з'явилася в Петербурзі невеличка книжечка під назвою «Кобзар».

«Розворушив мені спогади цей Енгельгардт», – відімкнувши майстерню, подумав Шевченко.

А далі запалив свічу, сів, розгорнув щоденника й записав: «Багато-пребагато зворушилося в мене в душі під час зустрічі з сином мого колишнього пана. Але забуття – тому, що минуло, а мир і любов – тому, що є тепер».

(Оксана Данилевська)

Що ви дізналися з оповідання про життя Тараса Шевченка? Як його викуплено з кріпацтва? • За яких обставин вийшов друком «Кобзар»?

ЧЕРВОНА МІТЛА

– Тату, а хто оті чужі люди, що наїхали до нашого села? – ледь чутно шепотів Василько, смикаючи батька за руку. – Бабуня казали, що прилетіли вони на червоній мітлі й вимітатимуть нею наш хліб.

Батько мовчав. Навколо було тихо й моторошно. Хлопчик, пам'ятаючи батькове застереження, не наважувався спитати ще раз. І собі замовк. Так, обминаючи стежки, через чагарі й вибалки дісталися вони старого лісу. Проте й тут треба було пильнувати. Бо, як і в полі, можна натрапити на озброєного сторожа: береже від народу всенародну власність. Василько бачив таких охоронців. Одразу за селом, де раніше був і їхній наділ, починався колгоспний лан. Якраз біля їхнього колишнього поля височів грубезний дуб. Та то раніше він був просто дубом, що давав перепочинок від спеки натомленим жниварям. Тепер він став сторожовою вежею. Лихі дядьки, що наїхали бозна-звідки, влаштували в зеленому верховітті засідку, з якої спостерігали за полем: чи не йде часом хтось збирати недозбирані колоски. Коли ж з'явиться поблизу чи старий, чи малий – починають, регочучи, стріляти з рушниць.

Світало. Деревя, скинувши останнє листя, кістлявими руками торкалися холодного неба.

– Оце вже й зима, – тихо та якимось сумно проговорив батько. – Як же ви без мене перезимуете?

– А ви не їдьте, тату, – озвався Василько.

– Не можна, сину. Ти ж бачиш, що в селі коїться. Врожай забрали, та люди кажуть, що буде ще гірше: вимітатимуть усе, аби виконати план.

– А що то за план?

– Бог його святий знає. Тільки чув, що говорять оті активісти: «Куркуль, давай план державі!».

– А ми хіба куркулі?

– Зроду не були, а тепер стали. Де тим куркулям на нашому безземеллі взятися. Але ж викинули твого дядька Степана, маминого брата, з хати. Й сказали – куркуль. А той куркуль має десятеро дітей і сам аж чорний од каторжної роботи. Ет! – батько з серцем вдарив палицею об землю. – Чи є десь правда на світі?

– Тату, а в школі кажуть, що в колгоспі не буде куркулів і не буде бідних.

– А хто ж буде? Старці? Цілий рік працювали люди на той колгосп, заробляли трудодні, що на них обіцяли давати зерно. Де ж той хліб? І з чим зимувати некуркулям і небідним колгоспникам? Ще й сніг не випав, а колгоспниця тітка Одарка бігає позичати в сусідів борошно, бо нема чим дітей годувати. Ех, колгосп... Ну от і прийшли.

Батько озирнувся. Підійшов до дуплястого напівзгорілого дерева.

– Ось вона – лісова комора. Дивись, бережи її, Васильку. У ній – наш порятунок. Небагато тут харчів: мішечок пшона й півмішка гречки. Та як буде сутужно – знадобиться й це. Більшого я не міг вигадати, щоб подбати про вас. Хіба ж думалося, що цими мозолястими руками, – батько гірко всміхнувся, – доведеться ховати зароблене. Залишаєшся, сину, за старшого. Допомагай мамі й піклуйся про сестричок.

Василько пригорнувся до батька. По щоках в обох текли сльози. Чи побачаться ще?

Раптом десь хруснула гілка. За мить – знову шурхіт. А далі – загавкав собака, почувися голоси: «Шукай-но тих куркульських злодіїв». Регіт. Постріл. Залементував пес. Іще й іще постріли. І на галявині, заходячись гавкотом, опинився головний колгоспний сторож, чорний, мов тільки-но з пекла, вовкодав Полкан.

Василькові здалося, що пес от-от вхопить його за горло й розірве на шматочки. Не пам'ятаючи себе зі страху, він голосно скрикнув. Коли отямився, батько тримав його на руках, міцно притиснувши до себе. Просто перед ними стояв сільський активіст Федько. А з ним два широкоплечі зайди з рушницями. Всі троє реготали.

– Що це ти, Петре, так рано робиш у лісі? – хитро всміхаючись, поцікавився Федько й підійшов до дуплястого дерева.

У руках активіст тримав довгу металеву палицю з загостреним кінцем – щуп. Подейкували, що позичив того щупа Федькові сам дідько, бо не було в селі такої схованки, якої не викрило б його лихозвісне знаряддя. Штрикав ним Федько наосліп під стріху, у копиці торішньої соломи, у купи гною – і скрізь знаходив прихований селянами харч. Тепер цей щуп порпав затрушене листям дупло.

– Є! – переможно гукав активіст до своїх помічників, що вже взяли під варту батька із сином. – Не втаїш від більшовицького ока!

Опівдні заарештованих під прицілом гвинтівки привели до села. У дворі сільради хлопчик востаннє поцілував батька.

Наступного дня він прибігав туди із сестричками, щоб і вони попрощалися з татусем, якого оті зайди назвали ворогом народу. Але Федько-активіст прогнав дітей, пригрозивши спустити Полкана.

...Сипався перший сніг. Був грудень 1932 р. По селах мела червона мітла, за якою надходили голод і смерть.

(Оксана Данилевська)

Які деталі в оповіданні свідчать про умисний характер голоду 1930-х років в Україні? • Як ви думаєте, чому інформацію про масштаби Голодомору в Україні за радянських часів приховували? • Як, спираючись на текст, можна пояснити назву оповідання?

ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ

Уже стало традицією, що під час складання присяги на вірність народові України перед щойно обраним президентом лежить стародавня книга. Книга ця, без перебільшення, національна святиня – Пересопницьке Євангеліє. Створено її в середині XVI ст. У невеличкому волинському містечку Пересопниці виник сміливий задум: перекласти Святе Письмо українською мовою. Копітка праця перекладача і переписувача тривала од 1556 до 1561 року. Історія зберегла імена творців Пересопницького Євангелія. Обидва вони, Григорій і Михайло, були ченцями Пересопницького монастиря. Про їхнє надзвичайне обдаровання свідчить сама книга: 482 пергаментні аркуші оправлені в дубові дошки, обтягнуті зеленим оксамитом. Особливо вражають соковиті зелені, червоні, бузкові, блакитні, сині барви розкішного орнаменту та витончених мініатюр, охайні літери, що й досі не втратили своєї чіткості.

Непростою була доля пам'ятки. Відомо, що зберігалася вона в книгозбірні Івана Мазепи. Окрема приписка на одній зі сторінок повідомляє, що гетьман передав Євангеліє Переяславській церкві. Пізніше, коли в Переяславі було створено духовну семінарію, книга потрапила до її бібліотеки. У 60-их роках XIX ст. разом із навчальним закладом Пересопницьке Євангеліє перейшло до Полтави, там воно зберігалася спочатку в бібліотеці, а потім у Полтавському історико-краєзнавчому музеї. Під час Другої світової війни музей згорів. Вважалося, що й Пересопницьке Євангеліє загинуло. На щастя, цього не сталося. Тепер пам'ятка зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського.

Мініатюра з Пересопницького Євангелія

ГЕТЬМАНСЬКА ГОСТИНА

Козацька столиця, надійно захищена міцними фортечними мурами, вражала ошатними будинками старшини. З усього видно, що гетьман Іван Мазепа, на кошти якого чимало збудовано в Батурині, шанує красу й добробут.

Та коли французький посол під'їхав до гетьманського палацу, розташованого неподалік столиці, то надзвичайно був подивований: перед ним постала, оточена чудовим парком, споруда, яка не поступалася палацам європейських володарів. Довершеністю ліній вона подібна була до коштовної перлини, сповитої у м'який оксамит сонячного саява. Величний спокій та шляхетність відбивалися в кожній деталі. Все – навіть ритуал зустрічі, котра відбувалася поважно, без зайвої метушні, – свідчило про витончений смак і добру освіту господаря.

Іван Мазепа вразив гостя бездоганною латиною. «Досконалим знанням цієї мови гетьман може суперничати з найкращими нашими богословами», – подумки відзначив іноземний посланець.

Трохи згодом, оглядаючи палац, посол переконався, що козацький гетьман вільно володіє кількома мовами: з лікарями-німцями він спілкувався німецькою, з італійськими майстрами – італійською.

– Де ви набули такі вражаючі знання мов? – запитав гість.

Гетьман розповів, що навчався в Києво-Могилянській академії та в одному з європейських університетів, відвідав чимало країв.

– Ходіте до моєї бібліотеки, – запропонував він послові. – Книги, як вірні друзі, багато можуть повідомити про подорожі, смаки й уподобання власників.

Французький посол побачив найкраще в Україні зібрання книг багатьма мовами світу. Проте не ошатні палітурки привернули його увагу. В око впало порожнє місце на одній з полиць.

– Вам цікаво дізнатися, яка книга тут стояла та куди вона поділася? – помітивши погляд гостя, запитав господар.

Із відповіді посол довідався, що йшлося про книгу Святого Письма, створену понад сто років тому в Пересопницькому монастирі.

– Писано цю книгу українською мовою для використання в церкві. І хоч яка вона рідкісна та цінна (була ж бо справжньою окрасою моєї книгозбірні!), проте я дійшов переконання, що має служити вона народові, для якого й була створена, – розповідав гетьман. – Минуло вже кілька років, як подарував я її одному з переяславських соборів, аби жила вона серед людей повноцінним життям.

Із задоволенням згадував французький посол дні, прожиті в розкішному палаці Івана Мазепи. Не переставав дивуватися, що гетьман не шкодував коштів на церкви й монастирі в Батурині, Києві, Чернігові, Лубнах, Прилуках, Глухові й навіть далеких східних країнах.

(Оксана Данилевська)

СВІТОЧІ

I

– Згадаймо, браття, пророчі слова учня Господа нашого Ісуса Христа – Андрія Первозванного. «Бачите ось ці гори? – казав він, вказуючи правицею на величні гори над Дніпром. – На них зійде Божа благодать, буде тут город великий з багатьма церквами». Чи не до нас звернені ці слова? – урочисто мовив настоятель Києво-Печерського монастиря Феодосій і заклав перший камінь нового храму.

Немолодий уже настоятель працював на будівництві разом з іншими ченцями. Передавав важке каміння в молоді руки й не відчував ваги: так, ніби гортав тонкі гладенькі пергаментні аркуші. «Що то Божа воля, – дивувався, – де й сила взялася». Феодосій давно мріяв про кам'яний храм. Проте лише тоді збагнув, що стане цей храм його найкращим творінням. Збагнув, побачивши храмову чудотворну ікону Богоматері, привезену до Києва візантійськими майстрами – будівничими.

Успенський собор Києво-Печерського монастиря.
Сучасна світлина

Дивовижний спокій огорнув душу, а в пам'яті зринув стертий роками образ матері. Згадалося, як колись, 17-літнім юнаком, після кількох невдалих спроб (батьки перешкоджали його намірам), дістався-таки благословенної Київської землі й став ченцем. Та відчуття провини ятрило душу – залишив домівку самовільно, всупереч материній волі. І ось, коли муки сумління стали нестерпними, з'явилася вона – його мати.

Стояла на високому Дніпровому березі й терпляче чекала. Ні сліз, ні нарікань, як бувало не раз раніше, – вона зрозуміла його. Пригорнула до себе й тихенько прошепотіла: «Хай береже тебе Бог, синку».

Відтоді впливло багато років. Феодосій самовіддано служив Богу. Не злічити його повчань і проповідей – урочистих та буденних, викарбуваних у серці й записаних на пергаменті. Він невтомно облаштовував монастир: будував нові споруди, залучав на потреби монастиря навіть кошти великого князя, заснував іконописну майстерню. І так само невтомно впорядковував монастирське життя. Запровадив новий монастирський закон, суворо дотримуватися якого мали всі ченці. Але чи часто згадував матір? Мов спалах саянув у душі, коли побачив чудодійну ікону. Пригадалася матирина молитва,

і перший камінь ліг з його рук у підмурівок нового храму – церкви Успіння Пресвятої Діви Марії.

II

Малярі-греки, запрошені для розписування Успенського собору, були приголомшені його стриманою та якоюсь суворою красою. Лише одна баня вінчала нову церкву, не видно ніяких веж і галерей. Зовні храм не тинькували, але теплий рожевий колір цегляних стін створював враження майже домашнього затишку. Так майстерно руські будівничі клали плінфу – пласку, дуже міцну цеглу червоного кольору.

– Кажуть, сам настоятель працював на будівництві, – перемовлялися чужинці. – Втомився від труду земного, захворів, надірвавшись брилами, і більше не встав Феодосій Печерський. Не побачив свого останнього творіння.

«Неправда!» – мало не скрикнув печерський чернець Аліпій, але згадав повчання мудрого Феодосія й промовчав, бо мусив наполегливо вчитися в цих заморських майстрів, аби завершити оздоблення храму, перший камінь якого колись заклав настоятель Феодосій. Усі в монастирі знали, яким має бути собор Успіння Пресвятої Діви Марії – храм у всій його величі побачив Феодосій і заповів той образ братії. Аліпій пильно придивлявся до споруди: все так, як розповідав Феодосій, – щиро, просто й натхненно, наче материна молитва.

Ікона Богородиці зі святими
Антонієм і Феодосієм
Печерським. Початок XII ст.

Думка – мов спалах! Де й поділася Аліпієва несміливість. Він упевнено взяв пензлі й почав малювати.

Слава про Аліпія – іконописця печерського – швидко полинула Руссю. Князі, бояри, купці мріяли мати ікони, намальовані його рукою. Бо вірили, що зцілюють вони і душу, і тіло – адже вилікував Аліпій своїми фарбами хворого на тяжку хворобу! Сам же маляр не шукав ні слави, ні багатства: ніколи не підписував своїх творінь, ніколи не брав за них гроші. Малював, бо того прагнула його душа. Коли ж прийшли до митця посланці від великого князя київського й пообіцяли багато золота за ікону для свого володаря, Аліпій мовив:

– Беріть усе, що маю, золото ж віддайте князеві – не платимо ж бо солов'ю за солодкі пісні, а ручаєві за цілющу воду.

III

Серед Аліпієвих ікон, що в Успенському соборі, ченця Нестора найбільше приваблювала одна: щось незбагнено рідне бачив у погляді

променистих очей. Ішов до ікони за порадою – здавалося, справді чув мудрий, розважливий голос.

– Велика, щедра й родюча наша матінка-земля! Добрі, мудрі, працюючі й хоробрі люди живуть на ній. Та раз по раз шарпають її тіло захланні орди напасників, – схиливши голову шепоче Нестор. – Сказано ж учителями нашими, що слово – найбільша сила. Де ж знайти те слово, яке захистило б святу землю Руську?

Очі з ікони променилися любов'ю. У кого ж були такі очі і раптом згадалось мамине: «Прислухайся до свого серця, синку. Воно не зрадить, бо з ним розмовляє Господь». Думка була ясною, як спалах. Тоді взяв перо Нестор і написав «Повість минулих літ або звідки почалася Руська земля...». Цими словами розпочався літопис, який нині так і називають – «Повість минулих літ». Судилася Несторовій повісті дивовижна доля: стала вона першокнигою для всіх, хто вивчає історію нашої землі. Протягом багатьох років, не знаючи відпочинку, працював Нестор, старанно записуючи події від найдавніших часів до 1113 року. Користувався багатьма книгами – і чужоземними, і руськими, бо боявся припуститися помилки. Проте не був Нестор лише старанним переписувачем. Він – і вдумливий учений-історик, який непокоївся долею рідної землі, і мудрець, якому боліла душа, що немає у світі справедливості, і поет-пісняр, якого зворушувала краса природи й чари слова. Саме тому «Повість минулих літ» не лише розповідає про минуле, а й навчає його любити в ім'я майбутнього.

(Оксана Данилевська)

Хто такий Феодосій Печерський? Складіть на основі тексту-оповіді невеличке повідомлення «Аліпій – найвидатніший іконописець Руси-України». • Чому Нестор – чернець Києво-Печерського монастиря – увійшов в історію під ім'ям Нестора Літописця? Чому героїв оповідання названо світочами?

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА ФОРТЕЦЯ

Визначною пам'яткою оборонної архітектури України є Кам'янець-Подільська фортеця. Цю величну споруду на високому скелястому березі річки Смотрич будували протягом кількох століть. Фортеця була однією з найнепрístupніших оборонних споруд Поділля. Турецький мандрівник Евлія Челебі, який подорожував Україною в 1656 р., писав: *«Рівної їй немає не тільки у володіннях польських, але, мабуть, і в чеських, і в Шведській країні, і в державі Голландській, і в горах Німецьких»*. Від кінця XV ст. до середини XVI ст. дерев'яні укріплення замінювали на кам'яні, потовщували та вивищували стіни, будували нові вежі тощо.

У середині XVI ст. фортеця набула вигляду, близького до сьогоднішнього. За формою вона стала витягнутим зі сходу на захід прямокутником, обнесеним високими стінами й вежами, кількість яких на ті часи досягала чотирнадцяти (нині фортеця має їх одинадцять, дванадцята – Водяна – була розташована на березі Смотрича, з фортеці проглядається лише її зруйнований верхній ярус).

Карта Кам'янець-Подільської фортеці. 1691 р.

РОЗДІЛ 4. Історична наука та історична пам'ять

§ 24. Поява і розселення людини на Землі.

Перші люди на українських теренах

ОСТАННІЙ ПРИТУЛОК? У СКЕЛЯХ ГІБРАЛТАРУ ЗНАЙШЛИ «ТАЄМНУ КІМНАТУ» НЕАНДЕРТАЛЬЦІВ

Приміщення в печері було запечатано 40000 років (Фото: Gibraltar National Museum)

У печері Вангард в Гібралтарі була виявлена свого роду «капсула часу» – камера, яка була запечатана відкладеннями піску протягом приблизно 40 000 років.

Це відкриття може розповісти більше про останніх неандертальців Європи, які жили в цьому районі приблизно в той час.

«З огляду на те, що пісок, що запечатує камеру, був віком 40 000 років, це означає, що камера була старше, тобто це, мабуть, були неандертальці, які жили в Євразії приблизно від 200 000 до 40 000 років тому і, ймовірно, використовували печеру», – заявив Клайв Фінлейсон, директор Національного музею Гібралтару.

Поки команда Фінлейсона вивчала печеру в минулому місяці, вони виявили порожній простір. Пройшовши через нього, вчені виявили, що його довжина становить 13 м, а зі стелі камери звисають сталактити.

На землі знайшли кістку ноги рисі, хребці плямистої гієни і велику кістку крила білоголового грифа, повідомили археологи. За словами Фінлейсона, археологи розраховують після початку розкопок знайти в цій камері поховання неандертальців.

«Чотири роки тому ми знайшли молочний зуб 4-річного неандертальця недалеко від камери», – сказав він. Зуб «асоціювався з гієнами, і ми підозрюємо, що гієни принесли дитину, яка, ймовірно, була мертвою, в печеру».

Дослідники вже виявили безліч свідчень присутності неандертальців в системі печер, яка називається печерним комплексом Горама, включаючи різьблення, яке, можливо, було раннім твором мистецтва неандертальців.

Крім того, результати показали, що в цій печерній системі наші найближчі вимерлі родичі забивали тюленів, вискубували пір'я хижих птахів, щоб носити їх як прикраси, і використовували інструменти.

Вчені припустили, що ця печерна система могла бути одним з останніх місць, де жили неандертальці, перш ніж вони вимерли близько 40 000 років тому.

Раніше ми писали, що неандертальці, які жили в гірському масиві Швабська Юра більш 45 000 років тому, використовували складні методи і безліч стратегій для виготовлення кам'яних знарядь.

Німецькі вчені виявили в місцевості Heidenschmiede багато кам'яних знарядь праці і побічних продуктів процесу виготовлення знарядь праці.

Дослідники змогли показати методи, які вимагали від стародавніх гомінідів планування і передбачливості. Отримані дані вчених з Університету Тюбінгена ще раз підкреслюють, що неандертальці володіли багатьма розвиненими здібностями.

Неандертальці використовували камінь для виготовлення лез, скребків і однолезних ручних сокир, так званих Keilmesser, для таких завдань, як обробка шкіри; а також для створення наконечників мисливських списів.

URL: <https://cutt.ly/PTz0exz>

ПРЕДКИ ЛЮДИНИ

Найбагатший матеріал для вивчення істот, яких називають *пралюдьми*, виявлено в Африці. Археологічні знахідки засвідчують появу там понад 4 млн років тому істот, названих *австралопітеками*. Це були мавпи, які могли пересуватися на задніх кінцівках і мали окремі риси, що зближували їх з людиною. Учені припускають, що в середовищі австралопітеків 2,5 млн років тому виникла нова, досконаліша істота. Оскільки вона вміла виготовляти найпростіші знаряддя праці, її назвали *людиною вмілою*. Саме цю істоту вважають першою пралюдиною. Кістки найдавнішої «людини вмілої» та виготовлені нею знаряддя праці з гальки знайшов Льюїс Лікі 1960 р. в ущелині Олдувей у Східній Африці.

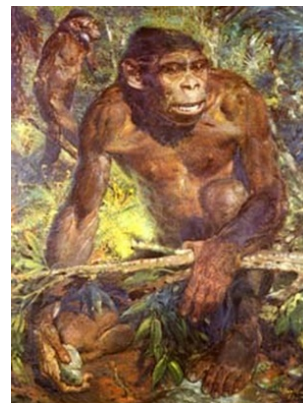
Австралопітек
(реконструкція в Природничому музеї у Відні)

Приблизно 1,7 млн років тому в Африці з'явився новий різновид пралюдини – *пітекантроп*. Це була невисока на зріст істота, що впевнено пересувалася на двох ногах – власне, тому пітекантропа ще називають *людиною з прямою ходою*. Пітекантропи були дуже подібні до своїх попередників, проте мали розвиненіший мозок. На відміну від «людини вмілої», представники якої мешкали здебільшого в Африці, пітекантропи заселили істотну частину Європи та Азії. Уперше рештки цих істот знайшов Ежен Дюбуа в 1891 р. на острові Ява в Індонезії.

Сліди життєдіяльності пітекантропів знайдено і на території України, де вони вперше з'явилися близько 1 млн років тому. Найдавнішою пам'яткою пітекантропів є стоянка біля с. Королевого на Закарпатті. Тут археологи виявили унікальні знахідки: численні кам'яні знаряддя праці – оббиті гальки, ручні рубила, гостроконечники, скребла, вістря рогатин, ножі. Основним знаряддям пітекантропів було ручне рубило.

Пітекантропи приходили на територію України через Балкани й Центральну Європу. Можливо, вони просувалися й іншими шляхами – через Кавказ та із Західної Європи. Напрямки руху груп пралюдей визначають за археологічними знахідками: рештки одного періоду знаходять у різних частинах світу. Дослідники, наприклад, вважають подібними знахідки з Королевого на Закарпатті й гроту Валлоне на середземноморському узбережжі Франції.

Справжнім випробуванням для пралюдей стала зміна природних умов. Унаслідок похолодання приблизно 200–125 тис. років тому утворилися льодовики – величезні масиви криги та снігу, які поступово сповзали з півночі на південь. Крига й сніг укрили більшу частину Європи (на території України межа льодовика проходила вздовж лінії Дніпро – Львів). Вимерли або відійшли на південь ті тварини, на яких полювали пітекантропи. Їх замінили нові – мамонт, печерний ведмідь, волохатий носоріг та інші. Змінилася й пралюдина. Тепер це була кремезна, міцна, спритна й витривала істота,

Пітекантроп (художня реконструкція З. Буріана)

Неандерталець (реконструкція)

головним заняттям якої стало полювання. Викопні рештки цієї пралюдини вперше знайдено 1856 р. в долині річки Неандерталь – однієї з приток Рейну (Німеччина). Звідси походить умовна назва *неандертальці*.

Неандертальці жили приблизно 150–28 тис. років тому. Вони навчилися виготовляти понад 60 різновидів кам'яних знарядь. Найпоширенішими з них були гостроконечники (зовні схожі на рубила, але менші, рівніші й більш зручні) та скребла (з широким робочим краєм). Гостроконечники правили за вістря до списів, скребла – за ножі. Під час археологічних досліджень виявлено понад 500 стоянок неандертальців, більш ніж 100 фрагментів кістяків цих істот та велику кількість знарядь праці.

На території України виявлено чимало стоянок неандертальців. Найвідомішою є стоянка в Киїк-Кобі, що в Криму. Та чи не найзагадковішою таємницею є зникнення неандертальців та поява сучасних людей сучасного типу. Річ у тім, що ті й ті 40–35 тис. років тому співіснували на європейському континенті, конкуруючи між собою. Незабаром неандертальці безслідно зникли.

§ 25. Історія людства та України від давнини до сучасності

У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Від 1340 р. українські землі потрапляли під владу литовських князів. Їх приєднання перетворило Литовське князівство на велику державу, яку називають Великим князівством Литовським, а через значну кількість українського та білоруського населення ще й Литовсько-Руським.

Українці та білоруси становили 90% населення тієї держави. Їхня культура справила на литовців значний вплив. Вони переймали від українців та білорусів військову організацію та способи оборони, особливості зведення фортець, традиції господарювання й володарювання. Великого поширення з-поміж литовської знаті набувала руська віра – так попервах звалося в Литві православне християнство. Тогочасна книжна українська мова стала мовою великокняжого двору й державної канцелярії.

Та найсуттєвішою особливістю перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського було те, що литовці дозволяли місцевій українській знаті обіймати державні посади. Збереження традиційного укладу здійснювалося за принципом: «Старого не порушуємо, а нового не впроваджуємо». Так тривало доти, доки литовський уряд не уклав угоду про об'єднання з Польщею. Українськими землями володіли, хоч ті володіння були значно меншими, ще й Польща, Молдова, Угорщина.

З БОЖОЇ ЛАСКИ КНЯЗЬ КИЇВСЬКИЙ

Запорошене снігом місто вперше за тривалий період ординського лихоліття спало спокійно. Чи то зима навіяла той спокій, чи велетенські захисні вежі щойно збудованого замку, чи впевненість у силі нового господаря, який вдалими походами відкинув орди¹ кочівників аж до моря, чи, може, просто столітня втома...

Місто спало, як дитина. Не збудив його і пізній зимовий ранок. Тож князь мав можливість безборонно роздивлятися й вивчати загадкові свої володіння. Тихо ступаючи галереєю замку, він дивився вниз – туди, де завмер у крижаних лещатах Дніпро й солодко спав Поділ. Тиша. Тільки поодинокі лапаті сніжинки й легкі сиво-прозорі цівки диму, що тягнуться від невидимих осель у біле небо.

Уже кілька років, отримавши в уділ від батька, великого князя литовського Ольгерда, Київську землю, Володимир мешкав у місті над Дніпром. І хоча шлях до серця Русі торував він мечами й списами, долаючи опір ординців, проте відчував себе тут не воїном-переможцем, а скоріше в'язнем. Причарували його високі київські гори, могутня ріка, а найбільше – мальовничий дніпровський діл, що довірливо тулився до князівських гір. Отож, коли випадали тихі, як нині, дні, намагався Володимир збагнути таємницю своєї власної долі й долі цього міста: чому раптом він, відважний лицар із кам'яним серцем, по-дитячому розчулився, вперше побачивши київські краєвиди?

Крізь стіну тиші, ніби з іншого світу, долинув голос вірного охоронця:

– Привіз, князю, за твоїм наказом, мудруна печерського. Поговори, як маєш охоту. Тільки раджу тобі: стережися цих київських розумників. Не впускай слів солодких до свого серця, бо не встигнеш схаменутися, як криця² перетвориться на віск. Де вже тоді воювати...

По тих словах запахло травами й свічками – перед Володимиром постав чернець, мудрець і лікар, який чомусь нагадував князеві вічного діда-лісовика з казки, що її чув у дитинстві.

– Чому так тихо в місті? – запитав гостя.

– Непокоїть князя тиша? Лякають змова, підступ, заколот чи зрада? – почав чернець. – Не бійся, князю. Кияни вдячні твоїй силі й дарованій тобою тиші.

– Не тим переймаюсь я сьогодні, – спинив ченця Володимир. – З дитинства, з розповідей матері – щиросердної християнки – знаю, що нема на

¹ *Орда* – військо кочовиків; ставка хана.

² *Криця* – те саме, що сталь.

світі нічого кращого, ніж величний спів київських дзвонів. Чому ж не чути його нині?

– Ох, князю, відспівали наші дзвони останню пісню ще в ординських пожежах, – зажурено зітхнув чернець. – Давно немає вже над Дніпром міста золотоверхих храмів. Тепер Київ – пустка, місто руїн і згарищ.

– А чи залишилися в Києві майстри? Чи прийшли б вони до мене, якби я їх покликав?

– Будуй, князю. Кияни тебе підтримають. А майстрів у нас стільки, скільки дворів, бо пам'ять рук – найтривкіша, безсила перед нею війна.

Так почалося в Києві будівництво. Знову запрацювали теслі, мулярі, різьбярі, іконописці. З попелу й руїн підводилися київські храми. Незабаром над містом множився луною, розлітаючись по навколишніх теренах, бентежний передзвін.

– Що подекують кияни? – цікавився Володимир у печерського ченця, якимось заїхавши на розмову.

– Кажуть, що хоча ти й литвин за народженням, проте душею русич.

М'якшало від тих слів кам'яне лицарське серце: не про війну думав князь, а піклувався про мирне життя – будував храми, зміцнював кордони, карбував власну монету. Себе ж називав «з Божої ласки князем київським».

Коли військо великого князя литовського Вітовта, який не бажав посилення Київського князівства, рушило 1393 р. на Київ, Володимир Ольгердович, аби не руйнувати місто, без бою зрікся київського столу. Доля навік розлучила його з Києвом. І тільки смерть знову поєднала їх: князя-чужинця й велике місто, що стало йому рідним. Поховали Володимира Ольгердовича в Успенському соборі Києво-Печерського монастиря, опікуном і доброчинцем¹ якого він був.

(Оксана Данилевська)

За яких обставин Володимир Ольгердович став володарем Київського князівства? Що зробив Володимир Ольгердович для відбудови й піднесення спустошеної монголо-татарським лихоліттям Київської землі?

ЗМОВА КНЯЗІВ

У сутінках годі було розгледіти обличчя. Проте виразно вгадувалося високе князівське походження присутніх. Ще б пак! Простолюдинів і навіть шляхтичів² середньої руки нізащо не запросили б такої пізньої пори до князя Михайла на таємну раду, де вирішувалися державні справи.

¹ *Доброчинець* – благодійник, меценат.

² *Шляхтич* – людина благородного, знатного походження; в тогочасній Україні – нащадки бояр, дружинників.

– Послухайте, панове, моє слово, – звернувся до своїх спільників князь Михайло. – Десяті роковини раптової смерті мого брата, князя Семена Олельковича, пам'ять про батька – старого князя Олелька, і про діда Володимира Ольгердовича (нехай пухом їм буде благословенна київська земля!) спонукають мене діяти. Сьогодні надійшла відповідь од великого князя литовського на мої клопотання про отчинну землю – Київське князівство. І знову, вкотре вже, відмовлено потвердити законні права на землю, якою правили мої дід, батько й старший брат. Натомість великий князь наказує не противитися його волі: або підкоритися владі київського намісника, або погодитися жити вигнанцем.

На якусь хвилину запала тиша. Присутні дивились у вічі один одному та, здавалося, прислухалися до биття власних сердець: чи не зрадять у вирішальну мить?

Мовчання порушив один із гостей:

– Певно, минулися назавжди часи, коли литовські князі запевняли: «Старого ми не змінюємо, а нового не впроваджуємо».

– О, це добре зрозумів півстоліття тому князь Свидригайло. Отож і боровся запекло проти Польщі та Литви, проти давніх супротивників і навіть кровних братів – проти всіх, хто починав зазіхати на його особисті права й права інших руських князів. І ніщо не спиняло його завзяття: хоча не раз зазнавав поразок Свидригайло, та знову брався за зброю. Хто знає, якою була б доля руських земель, якби наші батьки щиро його підтримали. Може, й не сталося б того, що маємо нині. Може, перемогли б тоді руські князі під проводом Свидригайла у вирішальній битві на річці Святій та залишилися б господарями на своїй землі.

– Не нам тепер про це розводитися. Що сталося, те сталося. Свидригайло зібрав для вирішального бою весь руський цвіт, але, певно, не судилося. Руське військо зазнало страшної поразки: 42 князі потрапили в полон, а скільки їх загинуло!

Розмова ставала гострішою. Присутні забули про обережність.

– Від часу Свидригайла багато води збігло. Його кривдили, проте він залишався князем, мав свою землю, хоч і здобував її мечем. – Що ж діяти нам, коли від смерті князя Семена вже й князівства Київського немає? Мусимо коритися волі намісника-чужинця.

– Навіть простолюди повстав проти такої несправедливості: не відчинили кияни міської брами литовському намісникові!

– Десять років збігло, як придушили той народний спротив, але жодні клопотання й донині не поновили справедливості.

– Що ж, час нагадати литовським і польським вельможам про наші права!

– Час боронити свою честь!..

...Та це ж змова! Справжня князівська змова! Вершник летів, не спиняючись, уже кілька діб. Скоро Вільно – столиця Великого князівства Литовського. Щедро заплатить великий литовський князь за імена змовників! Нічні гості князя Михайла забули про обережність. Вони мають зазнати кари за свої підступні наміри! Адже йшлося про вбивство великого князя литовського й заміну його на престолі Михайлом Олельковичем.

Року 1481 змову князів було викрито. Так і не став Київ знову княжим містом.

(Оксана Данилевська)

1. Розплутавши “клубок”, прочитайте речення.

МІНЮЄМО АНОВОГО НЕ ПРОВАДЖУЄМО СТАРОГО

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

2. Ім'ям якого литовського князя названо одну з веж Луцького замку?
3. Впишіть ім'я литовського князя, який називав себе “з Божої ласки князем київським”
4. Переставши букви місцями, складіть ім'я литовського князя, який очолив повстання білоруської та української знаті проти свавілля великого князя литовського.

Д А В И С Л О Г Р И Й

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

ПЕРША ШАБЛЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Світ побілів од дощу. Не було неба. Не було землі. Тільки злива білим муrom скрізь, куди сягає око.

Рясний дощ притлумив відчуття небезпеки, і вершник спинився. Добре хоч на мить забути про війну, побути, як у дитинстві, наодинці з дощем, підставляючи теплим струминкам і обличчя, і душу.

Вершник стягнув важку мокру шапку, заплющив очі. Думкою полинув у широкі запорізькі степи. Чомусь згадав, як п'яно пахне богун-зілля. І затужив за ним серед отих боліт, річок, потічків, струмочків та білої зливи, що аж курилася вогким димом. Так раптом захотілося, щоб у лісистому волинському краї опинився його степовий побратим. Не сподіваючись на диво, все ж таки зупинився, озирнувся навкруги, силкуючись роздивитися бодай травину. Але шукаючи очима зілля, крізь завісу дощу за кілька кроків від себе він побачив дві постаті, почув холодний брязкіт зброї. «Вкотре врятувала мені життя богун-трава, – причаївшись у мокрих хащах, подумав вершник, – так, як і того разу, під Вінницею».

Дощ не вщухав, і спогади не полишали. Кілька років тому йому випало захищати Вінницю. Тоді саме доходила краю зима. Пастка для поляків була готова: за його наказом козаки на місці переправи прорубали в річці ополонки, а щоб не помітили вороги козацьких хитрощів, притрусили їх сіном і соломою, – здаля впадав у вічі «в'їжджений» шлях. Для переконливості сам увесь час крутився на тім шляху – і мало не втрапив в ополонку, але чомусь раптом стишив ходу коня, бо здалося, що війнуло запахом богун-зілля. І зупинив його перед самою ополонкою той духмяний запах степу... Вершник струсив із плечей чіпку втому і зник за дощовою запоною.

Незабаром полковник Богун був у козацькому таборі.

Козаки хвилювалися. Дощ лопотів по чубатих головах, кремезних плечах, дужих руках, вибілював сорочки й засмагу, та не зміг змити тривогу з козацьких душ.

– Військо без гетьмана, як бджоли без матки! Ходімо за батьком Хмельницьким, без нього все одно – погибель! – чулося крізь дощ.

– Як же ми здобудемо нашого гетьмана, коли тримає його в полоні зрадливий хан?

Полковник Іван Богун.
Художник Д. Нарбут.
1990 р.

– Щось і Богун мовчить. Певно, іржа побила його шаблю, а голими руками не повоюєш.

– Ех, поле Берестецьке, домовино козацька! Старшині до нас байдуже, виряджають посольства до короля польського, радяться з ним про мир і власні привілеї. Хіба за таке ми три роки кров лили-проливали?!

– Видно, взяла смерть в облогу табір козацький. Як не допоможуть полякам їхні гармати, так прислужиться голод і зрада. Скільки-то ми ще протримаємося без хліба?!

Пекли серце ті гіркі слова. А ще колола очі страшна правда: як не поталанить вивести українську армію з оточення, то загине навіки козацька слава. І зволікати не можна й дня! У тому Іван Богун пересвідчився, об'їжджаючи напередодні місцевість. Адже бачив, на власні очі, як лагодять поляки через річку Пляшівку гаті, щоб затопити козацький табір. І небо допомагає ворогові, виливаючи такими дощами, як сьогодні, силу-силенну води! Відтак із твердим наміром домогтися свого вирушив Богун до гетьманського намету на раду.

У ніч проти 30 червня 1651 р. старшинська рада обрала полковника Богуна наказним гетьманом та ухвалила – вириватися з оточення.

Вранішній туман надійно приховував зміни в розташуванні української армії. Під захистом кількатисячного загону кінноти, яким керував особисто Іван Богун, трьома переправами, намощеними з возів, кожухів, обрубаних кущів і хмизу, відходили основні козацькі сили. «Якби ж то хоча б кілька годин протримати поляків в омані! Якщо ж не повірять польський король козацьким хитрощам, збагне, чому наші послі погодилися раптом на ганебний мир, – бути битві!» – наказний гетьман міцно стискав зброю.

...Коли туман розвіявся, поляки побачили спорожнілий козацький табір.

– Не інакше як Богунова справа, – перемовлялися польські вояки після переможного бою проти тих козаків, які не встигли вийти з оточення. – Лисячу вдачу має той полковник. Знову вислизнув... Хто ж тепер упіймає лиса за хвоста?

Врятовані козацькі полки поверталися додому. Лив дощ і кожен знав: загояться рани, будуть нові перемоги, бо попереду, як завжди, перша шабля Хмельницького – відважний полковник Богун.

(Оксана Данилевська)

Яку історичну постать називали першою шаблею Хмельницького? Які риси вдачі цієї людини підкреслює така назва? Знайдіть у тексті оповідання приклади військової винахідливості полковника Богуна.

СОФІЇВКА

Серед пам'яток, за якими Україну знають у світі, є й парки. Чи не найбільшу славу зажив **парк Софіївка**, що в Умані на Черкащині. Його добре знають далеко за межами України як одне з найвидатніших творінь світового садово-паркового мистецтва кінця XVIII – першої половини XIX ст. Красу Софіївки створено працею сотень безіменних майстрів – селян Уманщини. Навіть таке «диво», як острів Кохання, що виглядає природно, гармонійно доповнюючи краєвид, є рукотворним. Острів насипали вручну, його береги, так само як і береги ставу, зміцнили гранітом.

В основу паркової композиції покладено сюжети з міфології Давньої Греції та Риму. Деякі куточки парку нагадують оселі грецьких богів, героїв, письменників та філософів.

Урочисто відкрита 1802 р., Софіївка й досі вражає тонким поєднанням природних і штучних, тобто виготовлених людиною, елементів.

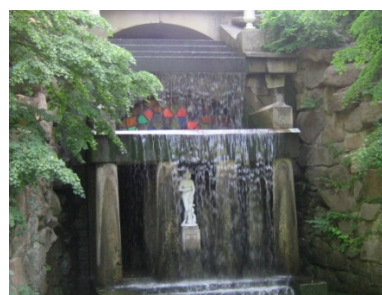
Парк був власністю польських магнатів Потоцьких. Названий Софіївкою на честь дружини графа Станіслава Потоцького – Софії. Автором проєкту парку був польський офіцер Людвік Метцель. Під його безпосереднім керівництвом споруджено ставки, шлюзи, фонтани й водоспади, острів Анти-Цирцеї, підземну річку Ахеронт, мости, гроти, Єлисейські поля, дорожно-алейну систему, встановлено статуї.

Грот – печероподібна заглибина чи порожнина в земній корі природного або штучного характеру, печера.

Фонтан «Змія»

Грот Фетіди (Венери)

Венеційський міст

Ахеронтійське озеро

ПІД ЗЕЛЕНИМ ШАТРОМ СОФІЇВКИ

Українське містечко Умань ось уже півроку жило в якомусь піднесеному настрої. Особливе пожвавлення спостерігалось довкола Царициного саду – славнозвісної Софіївки. Від рання з зелених нетрів саду линув не пташиний щебіт, а гомінка розмова майстрів, стукіт сокир, вижчання пилок, скрежет чудернацьких машин, за допомогою яких чистили численні паркові водойми й фонтани.

Йосип щоранку прямував до саду з батьком, який служив помічником садівника. Цього ранку хлопець мав веселішу кампанію. На літні канікули з Києва приїхав його друг Микола.

– Ти здивуєшся, Йосипе, але про Софіївку знають і в нашій гімназії, – вдихаючи на повні груди зелені пахощі літа, пригадав Микола. – Один з викладачів набирався досвіду від тутешніх садівників.

– Що ж тут дивного. Цього року приїздить багато знаменитостей – садівників, агрономів, учителів, навіть професорів... А що вже художники внадилися! Готуються до ювілею.

– Невже Софіївці сто років?

– Ні, Миколо, святкуватимуть не ювілей саду. Хоч йому й справді без кількох літ – століття. Урочистості присвячені 50-річчю головного училища садівництва. Їх планують на Різдво. Кажуть, і бал буде, як за графа Потоцького. Чекають найповажніших гостей. Тож не тільки сад, а й усе місто чепуриться.

– То через те зимове святкування вся ця метушня? Проте знаєш, я радий що в парку товчється стільки люду. Не так самотньо буде мені малювати. Я, друже, вирішив остаточно: буду художником. А ти не полишив свою мрію стати гідроінженером? – спитав Микола.

Йосип зійшов з центральної алеї на вузьку стежинку й, здається, не чув товариша. Та раптом гукнув.

– Ходім, я покажу тобі фонтан, який я сам полагодив. Він не працював – не повіриш, – років 80. Кажуть, од смерті графині Софії.

Стежка привела друзів до віддаленого закутку парку, над яким громадилася гранітна скеля. Придивившись, Микола помітив у скелі вузьку ущелину. Протиснувшись крізь неї, хлопці опинилися в невеликому гроті. Десь у темряві зрідка падали краплі.

– Бачиш, звідки крапає? – спитав Йосип.

Микола пильніше придивився, й побачив, що вода ніби просочується просто з кам'яної брили, тоненькою цівочкою збігає каменем і падає в мармурову вазу.

– Коли ваза наповниться, запрацює фонтан – бризки багатопелюстковою квіткою огорнуть вазу і так триватиме декілька секунд, доки не розхлюпається вода, а тоді – все спочатку, – розповідав Йосип. – Уманські старожили розповідали батькові, що фонтан розквітав завжди в той самий час. Коли саме, знала тільки графиня. Їй завжди приходило помилуватися. Це була її таємниця.

– То ти вже розгадав усі загадки саду? – спитав Микола.

– Та де там! Хоч батько каже, що таємниця саду проста – вона в любові.

– А чом би й ні, – підхопив думку Микола. – Розваж сам: усі знають, що уманський парк граф Потоцький надумав спорудити як подарунок дружині Софії. Про це свідчив і напис на одному з обелісків біля вхідної брами – «Любов підносить Софії». Творець парку – інженер Метцель, у минулому ад'ютант графа, його близький друг і управляючий маєтком, втілюючи задум Потоцького, прагнув зберегти вишукану красу урочища ріки Кам'янки, де мав зрости парк, бо любив природу і вважав її за взірець досконалості.

– Що значить зберегти? – здивувався Йосип. – Хіба ти не знаєш, що всі принади Софійського парку – штучні, побудовані.

– Невже ти думаєш, що за роки навчання в Києві я встиг це забути? Проте я маю на увазі не альтанки й фонтани, а струмки й озера, скелі й водоспади.

– Саме про це я й кажу, – зауважував Йосип. – Батько розповідав, що на будівництві парку працювали тисячі робітників. Усі наші скелі й тераси – витвір їхніх рук.

– Що ж, – замислився Микола, – тоді вірші поета Трембецького, якого був запросив граф Потоцький, щоб він уславив красу саду, насправді возвеличують людську працю, здатну й пустку перетворити на рай.

– До ладу говориш, – пристав до розмови Йосипів батько, який нарешті знайшов хлопців. – Додам лише, що докладали праці в Софіївці не одне покоління трударів. Згодом, коли парк став власністю російської імператриці (звідси його інша назва – Царицин сад) тут невтомно працювали будівничі, майстровий люд, садівники. Було закладено оранжереї, де росли екзотичні рослини з різних куточків світу. Працювала велика пасіка. 1859 року до Умані з Одеси було переведено головне училище садівництва. Зусиллями викладачів і студентів парк став справжнім музеєм рідкісних рослин. Так праця примножувала красу цього райського куточка.

(Оксана Данилевська)

Листи Лесі Українки

До брата Михайла

Поч. жовтня 1888 р.

Любий Миша!

Оце думала швидко після першого листа писати до тебе, а тим часом поки зібралась, то часу доволі пройшло. Та дарма, аби було написано. То мене «Генії» тії затримали, поки я зібралась переписати їх, то потім переписала, та загубила, та поки другий раз зібралась, то вже й час пройшов чималий.

Обіцялась я довгий лист писати, та думаю, що, може, тобі ніколи возиться з довгими листами, то нехай вже буде короткий, ти ж не то що я, що живу собі на дозвіллі та на безділлі, тобі є що робити, єсть куди й піти. Описувати своє подоріжжя теж не знаю чи варт, бо, може, прийшлося би розвести надовго описання, нехай колись розкажу, а тепер тільки дещо про турецьку кріпость скажу (Акерм[ан]).

От уже страшна будова, нехай їй цур! Високі мури та товсті, грубі, що аж хати в їх видовбані, мов келійки, башти круглі, тяжкої архітектури, в баштах льохи та темниці з ґратами залізними (певно, колись там козаки наші сиділи), тепер там дике зілля та квітки ростуть, мама казала: «Десь ото з наших козаків все те повиростало». Ми вирвали дві квітки на спомин та й подались швидше до парохода, геть з тії кріпості, бо страшно нам там зробилося, пустка така, «ще, борони боже, й головою наложити можна», ніхто й душі не прийме. А шкода, що ми були самі, бо коли б ще хто був, то б не так страшно було і можна було б краще роздивитись усюди і на валу довш постояти, а звідти такий гарний краєвид на дністровський лиман, чисто козацький краєвид, та ба, своя душа миліша, ніж усі краєвиди.

Аккерманська фортеця з висоти
пташиного польоту

Цитадель Аккерманської фортеці

Поїхали ми собі назад у Одесу. Ну та й море ж було у той день! Певне, вже так задля нас вигладилось та причепурилось: сине-сине, з білими гребнями, з рожевими одблисками, з темно-зеленими тіннями, з золотими іскрами при заході

сонця. Я все стояла з того боку парохода, де не видно берега, не хотілось мені його бачити, хотіла я бачити море в цілім просторі його, у всій красі його, а земля заважала б сьому.

От і маєш, хотіла якнайкоротше, а тут півкартки й не стало для моєї поезії морської. Але годі, буде вже й сього.

Тепер деякі просьби до тебе. Просимо, якщо получатимеш які листи, то не викидай конвертів, бо Пуцик епер збирає марки, щоб потім їх продати, і через те збирає звідки тільки можна марки, отож буде тобі дуже вдячна за їх. Боюсь я, щоб [не] завівся в її дух користолюбства, бо має тепер багато грошей: продала Пуцинду і взяла за неї 19 р., для Пуца то велика сума. Оце просьба Пуцева. Тепер моя: пиши мені, як тільки буде час, і напиши по щирості про моїх «Геніїв», як здаються вони тобі, я переписала і першого, хоч ти його й читав уже, та, може, забувсь, а без його другий не повний смисл матиме. Напиши, як тобі ведеться у Києві, чи був на весіллі у Галі? Як ідуть твої заняття? Прощай до різдва, певне, раніш не побачимось.

Твоя Леся

Р. С. Цікаво мені бачити твій переклад, пришли його, коли можна, мені. Я тепер уже кінчила своє безголов'я, «Самсона» того, і пишу «Одіссею», писатиму її цілу зиму. Попроси у Шури той розказ (стихотворение в прозе), що мені читала у Колодяжному, заложивши в книжку Тург[енєва], зветься воно, здається, так: «Она хохотала», Шура вже знає, яке. Коли вона дасть його, то пришли мені, я дуже бажаю мати його. Я б написала їй сама про се, але я раз до неї писала, а відповіді не одержала, то не хочу докучати їй частими листами. Кланяйся від мене їй і її мамі, щиро обох їх цілую.

Примітки

Подається за виданням: *Леся Українка*. Зібрання творів у 12 тт. – К.: Наукова думка, 1978 р., т. 10, с. 22 – 25.

Вперше надруковано у наукових записках Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР «Радянське літературознавство», 1938, № 2-3, с. 119-120.

Подається за автографом (ф. 2, № 93).

Звірено з виданням: *Косач-Кривинюк О.* Леся Українка: хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк: 1970 р., с. 71 – 72. Істотних різночитань з виданням 1978 р. нема.

Датується за змістом листа на підставі згадки про подорож до Ак-Кермана, яка відбулася в 1888 р.

«Генії» тії затримали – Леся Українка говорить про свою поезію «Завітання». Мабуть, первісно Леся Українка вважала вірші, де йдеться про темного і світлого геніїв, окремими творами, тому й пише про два своїх твори, які треба читати вкупі. В друзі вони об'єднані в один твір.

Описувати своє подорожжя – йдеться про екскурсію Лесі Українки до Ак-Кермана (нині Білгород-Дністровський) влітку 1888 р. Враження від побаченого і пережитого лягли в основу поезії «Ой високо сонце в яснім небі стало...» з циклу «Подорож до моря».

Галя – Ганна Миколаївна Ковалевська-Деген, дочка Миколи Васильовича Ковалевського та Марії Павлівни Воронцової-Ковалевської.

Твій переклад – коментатори видання 1978 р. думають тут про переклади з Гоголя («Пропаша грамота», «Зачароване місце»), але вони були виконані у 1884 р. і надруковані в 1885 р., в той час як Леся Українка питає за якийсь новий переклад, їй невідомий.

Кінчила своє безголов'я, «Самсона» – йдеться про завершення роботи над поемою «Самсон».

Пишу «Одіссею» – До нас дійшов автограф перекладу третьої та початку четвертої пісні цього твору Гомера.

«Она хохотала» – вірш у прозі О. Є. Судовщикової-Косач (Грицька Григоренка).

До матері

18 липня 1889 р. Одеса

6 іюля рано

Люба мамочко!

Вже днів з п'ять, як я тобі не писала, але ти не сердься, бо я з того не винна. Як приїхала пані Броніслава, то кілька днів не можна було ні до чого прийнятись. Тепер вона вибралась од мене в другу хату (тут-таки, в нашому дворі), оказалось, що нам тісно в одній хаті жить. Пані Броніслава навезла з собою багато речей, і в хаті повстав такий хаос, який був до початку світу, хоч, по-моєму, і можна було б усе повстановлювати так, що не було б дуже тісно, але пані не сподобалось так, і вона вибралась собі. Що ж: риба шука, де глибше...

У понеділок ми поїхали у місто, бо треба було пані Броніславі дещо купувать; отже, ми по страшній жарі волочились по місту, і втомились ми, звісно, дуже. На другий день хаотичний стан моєї хати все ще не пройшов, пані мала деякі спори з грекосом за хату, що хотіла перше найнять, а послі показалося, що там жить не можна, а грек не хотів оддавать назад задатку і т. д., і т. д. П[ані] Броніславу розпач обгорнув, як тільки приїхала вона на лиман, але тепер, здається, трохи примирилась із ним. Тепер все втишилось і владилось, і я засіла за кореспонденцію.

Живу я так собі, як і перше, – не дуже добре, не дуже погано. Погано те, що пропадаю від спекоти. Ви не маєте поняття, яка тут страшенна спекота: в понеділок було 43°, я сама на термометрі бачила; так що я сміючись читала ваші скарги на спеку – ачей же, під каштаном не бува такої температури? Кажуть, що моряки, повернувшись з Африки і навіть з екватора, говорили, що там не так

жарко, як тут, у Одесі. Тропіки переїхали на лиман!.. Всюди панують матроськії костюми, віяла, зонтики, содова вода і морожене. Прикажчики в магазинах стоять з пальмовими віяльцями. Я купила за 10 к. «спасення душі», себто віяльце. Кажуть, у неділю перебувало в городських купальнях шість тисяч чоловік. Я з своїми ваннами в 29° пропадаю. В парку не бачила більше гадюк, певне, пропали від спеки. Однак Микось нехай пришле мені мою шаблю, бо тут собаки увечері спускаються з цепів і я боюсь вийти за двері. Погано тепер те, що уночі трудно спати од жари та од мух, і навіть раз Пашкевич, побачивши мене, сказала, що ніби я дуже поблідла і, як вона каже, втомилась, хоч справді не знаю, чим я могла втомитись: ото тільки, що у місті була та лазила за покупками, а то по цілим дням абсолютно нічого не роблю.

Уліти мої їдуть (лізуть), тільки дуже-дуже помалу... «когда-то будут!»... А от Миші стидно, що лінується писати свою уліту, адже ж, здається, не під тропіками живе, то не повинен би так предаваться **dolce far niente**.

Однак я не маю права йому проповіді такої казати, бо сама не переписала й досі того нещасного «Самсона», сьогодні постараюсь переписати увечері і завтра пошлю разом з листом до Миші. Дуже йому вдячна за лист і за всі новини, що мені списав. Неприятна новина цей кір! Бажаю негрикам вберегтись од нього, і нехай їх «блаженное состояние» продовжиться до мого приїзду. Дроздишка поздоровляю з самостійністю, чи то з **самоходністю!**.. Ой, добре вам там жить, а мені... От і Маргарита хутко їде (може, завтра) в свою Канівщину, тоді вже мені буде зле. Однак ти, може, мені не повіриш, усім моїм скаргам, то я вже мовчу. Прощай, що іще пригадаю, те напишу в Мишиному листі. Бувайте всі здорові! Цілую тебе, мамочко, голубочко, ластівочко!

Твоя Леся

Чи не прислала б ти мені якого маленького узорчика для Шуриноного рушника?

Дякую тобі за ноти. Сьогодні з їх грала. Грала «**Matrosenlied**» але не дуже добре, бо фортепіано поганеньке і я до нього не звикла.

Примітки

Подається за виданням: *Леся Українка*. Зібрання творів у 12 тт. – К.: Наукова думка, 1978 р., т. 10, с. 30 – 31.

Вперше надруковано у вид.: Твори в 5-и т., т. 5, с. 13 – 14.

Подається за автографом (ф. 2, № 130).

Звірено з виданням: *Косач-Кривинюк О.* Леся Українка: хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк: 1970 р., с. 83 – 84. Істотних різночитань з виданням 1978 р. нема.

Рік встановлено за вмістом на підставі згадки про перебування на Хаджибейському лимані.

У понеділок – Лист писано в четвер.

Пашкевич Парасковія Олександрівна (1855 – 1933) – сестра гімназійного товариша М. П. Косача, учителька. Разом із Лесею Українкою лікувалася на Хаджибейському лимані в 1889 р.

«*Matrosenlied*» – твір німецького композитора Роберта Шумана (1810 – 1856).

Негри – так жартівливо прозвала Леся Українка своїх молодших сестер і брата Миколу.

Уліти – літературні задуми, твори, що зріють і пишуться дуже поволі, жартівливе назвисько від російського прислів'я: «Улита едет, когда-то будет».

URL: <https://cutt.ly/ROI97XW>

§ 28. Народи, які проживають на теренах України

ПРИГОДА В ДРЕВНЬОМУ ХЕРСОНЕСІ

«Ой, яке ж воно гарне! – вигукнула Яринка, коли побачила море. – І зовсім не таке, яким собі уявляла». Кільканадцять годин подорожі нарешті позаду, тож Яринка приєдналася до гурту дівчаток, які захоплено розпитували в керівника туристичної групи про мешканців морських глибин. Поки дівчача компанія гомоніла про те, де на узбережжі можна назбирати перламутрових скойок¹ на намисто, хлопці вже бродили у воді, забрюхавшись мало не по пояс. Гід, нітрохи не збентежений допитливістю дівчат (мабуть, звик за багато років роботи в дитячому таборі), саме розповідав про дельфінів-афалін – найбільших тварин Чорного моря. Та, почувши нестримний хлоп'ячий регіт, урвав розповідь.

– Здається, маємо вже першого пірнальника, – занепокоївся він.

І ось хлопці, обступивши мокрого як хлющ товариша, навперебій розповідають про пригоду. Героєм, точніше жертвою морської стихії, який першим на собі відчув нестримну силу чорноморської хвилі, був Петрик. Такий собі Котигорошко, бо хоч і сказав, що закінчив четвертий клас, був дрібнішим за декого з другокласників, тож не дивно, що хвиля повалила його з ніг.

– На сьогодні досить, – підсумував гід. – Ходімо в корпуси – облаштовуватися, сушитися й відпочивати. Бо завтра у вас багатий на враження день. Поїдемо до міста.

¹ *Скойка* – двостулковий молюск, черепашка якого вкрита перламутром і використовується для виготовлення гудзиків, прикрас та ін.

«От тобі й маєш, – розчаровано зітхнула Яринка. – Не встигли виїхати з міста, як знову маємо туди мандрувати. Нічого й казати: гарний початок канікул».

Ранок наступного дня видався тихим і хмарним. «Маємо ще одну прикрість. Південь називається», – картала долю Яринка, вмовившись біля вікна туристичного автобуса.

– Це добре, що сьогодні хмарно, – зауважив керівник групи, коли автобус рушив. – Сонечко вас пожаліло, видно, знає що ви тільки-но приїхали й ще зовсім не засмагли. До речі, чи не забули нотатники, олівці, фломастерами? Побачите стільки, що варто буде одразу записати й намалювати, щоб потім було що розвідати в школі.

– Що ж ми, по-вашому, міст не бачили? – озвалася Яринка.

– Таких – ні. Бо місту, до якого їдемо, більше двох з половиною тисяч років. Збудували його на березі севастопольської бухти переселенці-греки, які знайшли на кримській землі свою другу батьківщину. Ось і приїхали. Зараз ви ступите на землю древнього Херсонеса.

Панорама древнього Херсонеса

Діти висипали з автобуса й опинилися на узвишші, з якого відкривалася панорама розкопок. Увагу привертала міські мури. Вони були складені з білокам'яних брил і на дотик виявилися напрочуд теплими. «Як черінь¹ у бабусі на печі», – подумки зауважила Яринка, непривітний настрої якої випаровувався як крапелька солоної морської води з гладенької гальки².

¹ *Черінь* – нижня частина (дно) печі, де горять дрова – місце для випікання хліба і варіння страв.

² *Галька* – відшліфовані водою дрібні уламки гірських порід.

Стіни Херсонеса, що й тепер здіймалися подекуди до 10 метрів заввишки, особливо вразили хлопців, які тут-таки почали сперечатися, чи легко їх було здолати за давнини.

З розповідей екскурсовода діти довідалися, що назва Херсонес походить від грецького слова «півострів». Від самого початку свого існування місто мало чітку прямокутну забудову. Прямі вулиці завширшки сягали шести метрів й були щільно забудовані. Археологи розкопали міський театр, монетний двір, багато жител, господарських споруд – виноробень, гончарних печей, рибозасолюваних ям, лазень. До нашого часу вціліли рештки грецьких храмів. Найдивовижніше, що все це можна було побачити на власні очі, доторкнутися рукою, зазирнути в середину. Тож коли екскурсія закінчилася й діти отримали змогу перевести подих у затінку, бо від вранішньої прохолоди не лишилося й згадки, ніхто й не подумав перепочивати. Усі розбрелися містом, щоб іще раз оглянути старожитності¹.

Яринка з приятелькою побігла до театру, бо хотіла сфотографуватися на кам'яних глядацьких лавах.

Руїни амфітеатру в древньому Херсонесі

Базиліка

Обійшовши амфітеатр², дівчата вмостилися на кам'яній лаві. І тут Яринці спало на думку спробувати себе в ролі акторки. Перестрибуючи з камінця на камінець, вона дісталася сцени та раптом зачепилася за кам'яний виступ і... Все полетіло сторчголов. За якусь мить, оговтавшись, дівчинка роззирнулася й отетеріла. Навколо неї юрмилися стрункі засмаглі люди у світлому легкому вбранні – хітонах і накидках. Юрба гомоніла: здається, всі були чимось схвильовані. Підвівшись, Яринка чимскоріш відійшла вбік, придивилася, де б сховатися. Неподалік, на розі вулиці, вона побачила велику будівлю,

¹ *Старожитності* – пам'ятки минулого.

² *Амфітеатр* – споруда з ареною, навколо якої виступами розміщувались місця для глядачів; служила для різноманітних масових видовищ.

прикрашену різьбленими колонами, й подалася туди. «Напевно, найнепомітнішою я буду за крайньою колоною», – подумала Яринка й спробувала непомітно прослизнути туди. І раптом – з кимсь не розминулася. Те, кого вона побачила, збентежило її ще більше. У затінку колони причаївся невдаха Петрик – той самий, який напередодні відкрив сезон купання.

«Ти завжди втрапляєш у халепи?» – спитала Яринка. «Буває, – зізнався хлопець, – хоча таке – вперше. Уяви, зачепився за цеглину і... Отямився тут. Та годі про це, давай краще поспостерігаємо за цими людьми, може, довідаємося, що з нами трапилося і як із цієї пригоди виплутатися».

Греки збиралися на головній міській площі – агорі. Кремезний окличник, повертаючись у різні боки, урочисто виголошував: «Вперед проходите! Пройдіть уперед!». Скоро на площі стало тісно від люду – зійшлося мало не всі місто. Щоправда, тут були тільки чоловіки – так заведено в грецьких полісах¹. По якійсь хвилі гамір стих і до громадян звернувся поважний городянин. Він говорив, що настав час посвятити в херсонесити молодь. Наперед вийшло кілька десятків юнаків, які по черзі, звівши очі до неба, виголосили присягу: «Клянуся богами й богинями олімпійськими², що не зраджу Херсонеса. Я служитиму народові й радитиму йому найкраще й найсправедливіше для держави і громадян...».

Яринка, приголомшена побаченням і почутим, озирнулася на свого супутника. І саме вчасно, бо він знову перечепився об камінець на бруку і падав. Яринка схопила його за руку і відчула, що летить, летить у провалля. А коли підвелася, то була біля сцени херсонеського театру. Як не дивно, поряд з нею сидів, розтираючи забите коліно, Петрик. «Оце політ!» – тільки й мовила Яринка.

На завершення екскурсії Херсонесом діти відвідали музей археологічних знахідок. Найбільше всіх вразила мармурова плита, вирізьблена словами присяги херсонеситів. Коли екскурсовод читав текст пам'ятки, Яринка відчула на собі погляд й озирнулася. Петрик, щасливо всміхаючись, шепотів: «Зевсе, Геє, Геліосе, Діво, божества олімпійські! Я не замишлятиму ніякої несправедливої справи проти будь-кого з громадян...».

(Оксана Данилевська)

¹ *Поліс* – давньогрецьке місто-держава.

² *Олімп* – гора, на якій за віруванням давніх греків, жили боги.

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛАМИ

Прочитайте уривки з джерел та, обравши один з текстів, проаналізуйте за планом: **1.** Чому з'явилися викладені в джерелі приписи? **2.** Про які правила тогочасної моралі можна зробити висновок? **3.** Чи є в джерелі норми, що відповідають сучасній моралі? Поділіться з однокласниками історичними фактами, які доводять розвиток моральних уявлень упродовж історії.

Із законів Хаммурапі, царя в давньому Вавилоні, за наказом якого майже 3750 років тому було укладено збірник

Якщо чоловік для роботи на своєму полі найняв працівника й дав йому зерно для посіву, а також волів і зв'язав договором про обробіток поля, то якщо той працівник насіння та корм украв і в його руці вкрадене було виявлено, йому повинні відрубати руку.

Якщо син вдарив батька, йому слід відрубати руку.

Якщо чоловік не зміцнив греблю на своїй землі й вода прорвала греблю, затопивши поля сусідів, він має відшкодувати сусідам збитки. Якщо йому нема чим платити, слід продати все його майно та його самого, а отримане срібло хай сусіди розділять між собою.

Якщо чоловік осліпив око синові іншого чоловіка, то має бути осліплений сам.

Якщо хтось вибив зуб чоловікові, рівному собі, йому самому повинні вибити зуб.

З «Руської правди»

Якщо вб'є чоловік чоловіка, то брат має помститися за [вбивство] брата, син за батька або племінник; якщо ніхто не буде мститися, то покласти 40 гривень за вбитого...

Якщо хто-небудь буде побитий до крові чи до синців, то йому не треба шукати свідка; якщо ж на ньому не буде жодних слідів [побиття], то нехай приведе свідка, а якщо він не може [привести свідка], то справі кінець. Якщо [постраждалий] не може за себе помститися, то нехай візьме з кривдника 3 гривні, а ще плату для лікаря.

Якщо хтось візьме чужого коня, зброю чи одяг, а власник упізнає крадене у своїй громаді, то має забрати своє, а 3 гривні – за образу.

А [за вбивство] княжого тивуна (управителя) – 80 гривень.

За княжого сільського старосту і хлібороба заплатити 12 гривень... а за вбитого смерда (вільного селянина) чи холопа (підневільної людини) – 5 гривень.

І ВСЕ-ТАКИ ДО ТЕБЕ ДУМКА ЛИНЕ...

І

– Миколко, що сталося? Ти, здається, не слухаєш мене? – Лариса Петрівна пильно дивилася на свого учня, намагаючись збагнути причину його неухважності.

– Гляньте лишень на небо, – тільки й мовив хлопець.

М'яка єгипетська блакить, зазвичай така лагідна й прозора, просто на очах розпалювалася якимсь шаленим вогнем. Кілька хвилин – і небо над Хельваном палало криваво-червоною загравою.

– Оце, певно, і є дихання пустелі, – задумливо мовила Лариса Петрівна. – Нам, Миколко, треба про все докладніше розпитати в когось із тутешніх. А он і Саїд з Мухаммедом. Біжи поцікався, що воно таке?

Миколка зіскочив з місця, а за мить повернувся збуджений і зацікавлений.

– Це хамсин! – переможно вигукнув він. – «Хамса» – арабською п'ять. Саїд казав, що піщаний вітер місцеві люди пов'язують із цим числом, бо дме він ніби п'ятдесят діб або ж число днів, що ділиться на п'ять.

– Що ж, поспостерігаємо, – відказала Лариса Петрівна і вже на сходах, ще раз глянувши на небо, задумливо додала:

Рудий хамсин в пустині розгулявся,
Жагою палений, мчить у повітрі,
Черкаючи пісок сухими крильми,
І дише густо полум'ям пекучим...

Леся Українка в Єгипті.
Художник Кушнір В. 1989 р.

ІІ

У затишному холі Лариса Петрівна й Миколка спробували повернутися до занять. Та, певне, гарячий хасмин, що вже повновладно господарював надворі, не полишав почуття й думки ні вчительки, ні учня. Тим паче, що Лариса Петрівна – відома українська поетеса, знана під творчим ім'ям Лесі Українки, як справжній митець не могла залишитися байдужою до грізного й водночас дивовижного явища природи. Підступна хвороба змусила її багато подорожувати. Ось і тепер у Єгипті перебувала на лікуванні. «Не розчарував

мене Єгипет, а ще більше причарував», – писала поетеса в листі до матері. Враження були настільки сильними й надихаючими, що викликали бажання творити. Того року в Хельвані Леся Українка написала низку віршів «Весна в Єгипті», де відтворила своє замилювання країною сонця. Проте й у далекій чужині письменниця не забула про Батьківщину. Бо ні сонце, ні всі чари природи не могли заступити млистих поранків рідної землі, що кликали її, мов пташину з вирію:

І все-таки до тебе думка лине,
Мій занапащений, нещасний краю,
Як я тебе згадаю,
У грудях сонце з туги, з жалю гине.

Адже там, у рідних волинських лісах, губилося найбільше диво – загадка життя.

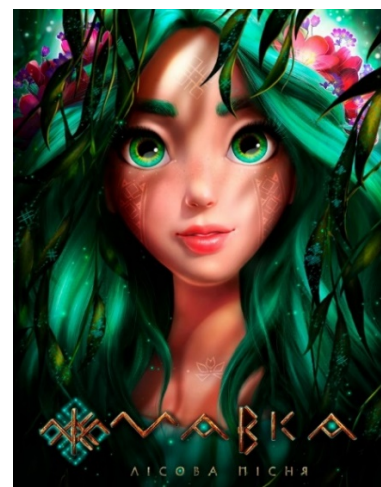
Ще з дитинства в Лесиній уяві жили Мавка й Перелесник, Русалка й Водяник, Марище й Доля, Лісовик і Той, що греблі рве... Якось, слухаючи казку про лісову дівчину Мавку, маленька Лариса Косач дивувалася: виявляється, все те лісове товариство не знає смерті; наче дерева, воно взимку засинає, а навесні – знов пробуджується до життя.

– Якби люди мали таку здатність, – мріяла дівчинка.

– Людям дається велике випробування, – пояснювала мама. – Хто пронесе іскру любові, як Мавка, через усі перешкоди й зваби, не змінює її ні на які вигоди, той отримає в нагороду те, що не вмирає. Але для цього людина мусить бути сильною.

Згодом дівчина часто згадувала мамині слова. Яким же тяжким виявилось її випробування! Нестерпний біль, що запускає пазурі в саме серце, і чужина.

Навіть гарячий подих пустелі виявився безсилим притлумити тугу за Батьківщиною, рідними та близькими. Тож не дивно, що в далекому Єгипті з'явилася сповнена суму й любові до України поема «Бояриня». Та нещасливою виявилася доля цього твору. Щирі почуття до рідної землі, палкий заклик до земляків позбутися ганебних невірницьких кайданів і стати вільними так налякав ворогів української державності, що поема понад 70 років замовчувалася. І лише коли Україна стала вільною державою, Лесине слово повернулося до рідного народу.

Постер українського мультфільму «Мавка. Лісова пісня», знятого за мотивами п'єси Лесі Українки

III

– Ларисо Петрівно, що вразило вас найбільше? – все ще приголомшено і якимось таємницею запитав Миколка.

– Кольори, – відповіла Лариса Петрівна. – Мене вабить таке їх поєднання. Як на Україні під час вечірньої зорі.

За вікнами шурхотів піском гарячий вітер, обіднє сонце сипало золотисто-червоними променями, кожен думав про своє. Хто знає, може, саме в ті хвилини в душі Лесі України народжувалися слова:

Добраніч, сонечко! Ідеш на захід...

Ти бачиш Україну – привітай!

Що було для Лесі Українки джерелом наснаги й творчості? Як ви розумієте назву оповідання? Головним персонажем найкращої поеми Лесі Українки «Лісова пісня» стала Мавка. Що ви дізналися про цей образ із оповідання?

З М І С Т

ВСТУП

Із вірою в добро	1
Острозька академія	3
На ниві освіти	5

РОЗДІЛ 1. Науки, що вивчають минуле

Подорож в історію	7
Мізинське поселення	9
Пригоди Боривовка	10
Загублений світ. Дайвери знайшли скарби індонезійського острова.....	13
Дослідження на Криті	15
Лист із Чернігова	16
Золотосяйна Скіфія	18
Як вчені визначають справжній вік своїх знахідок?	20
Георгій Нарбут і його герб Української Держави	24
Перша історія міста Києва	26
Дорога додому	28

РОЗДІЛ 2. Історичний час і простір

Давні календарі	30
Звідки взявся Стоунхендж? Вчені знайшли, куди ведуть сліди	31
Майже 2000 років. У Єрусалимі дівчинка знайшла рідкісну срібну монету	34
Царгородські дива	36
П'ять хвилин, які врятували місто Лева	38
Казка про королевича та козака Котигорошка	39
Різноманіття карт	41
Луцький замок	44
Легенди старого замку	45
Очима чужоземця	48
Козацького цвіту по всьому світу	50

РОЗДІЛ 3. Історична наука та історична пам'ять

Чарівне перо	52
Українська маніфестація	53
Ілля Рєпін та його «Запорожці»	55

Козацька слава	56
Несподівана зустріч	58
Червона мітла	61
Пересопницьке Євангеліє	63
Гетьманська гостина	63
Світочі	65
Кам'янець-Подільська фортеця	67

РОЗДІЛ 4. Розвиток людства в продовж історії

Останній притулок? У скелях Гібралтару знайшли «таємну кімнату» неандертальців	69
Предки людини	70
У складі Великого князівства Литовського	72
З Божої ласки князь київський	73
Змова князів	74
Перша шабля Хмельницького	77
Софіївка	79
Під зеленим шатром Софіївки	80
Листи Лесі Українки	82
Пригода в древньому Херсонесі	86
Працюємо з джерелами	90
І все-таки до тебе думка лине	91